

ČLÁNKY

Operativní archivy bývalé Státní bezpečnosti

Jan Frolík

Následující výklad se bude týkat archivů či přesněji „archivů“, které byly – bohužel – zahaleny do tajemného příšeří již od okamžiku, kdy se veřejnost vůbec seznámila s jejich existencí, tedy od listopadu 1989. Stalo se tak ovšem pouze v souvislosti s jejich ničením. „Estébáci ničí svoje tajné archivy,“ zaznělo tehdy ve veřejnosti. Ve skutečnosti nikdo pořádně nevěděl ani o co jde, ani kde jsou umístěny (na rozdíl od někdejší NDR); memoáry Josefa Frolíka se o nich sice zmiňovaly, avšak jeho sdělení byla kusá, nevěcná (a podle jeho zvyku, také tajuplná). Navíc je i lokalizoval do míst, kde již dávno umístěny nebyly, totiž do areálu břevnovského kláštera. Vzpomínám si na dvojici mladých studentů, hlíd-kujících v prosinci 1989 před budovou Státního oblastního archivu v Praze, síd-lícího tehdy na Karlově. Důvod k tomu měli jediný, byl totiž jako archiv ozna-čen veřejně umístěnou tabulí. Odborná veřejnost má o nich ostatně dodnes po-měrně nejasnou představu. I proto jsem se po odchodu do invalidního důchodu a z funkce rozhodl tento dluh (který je nepochybně v první řadě mým dluhem) odčinit a v této stati se o to pokusím. Především však, že následující výklad se netýká operativního archivu rozvědky Ministerstva vnitra (I. správy), který je dnes ve správě Úřadu pro zahraniční styky a informace, prostě proto, že o jeho vzniku a vývoji nevím vlastně vůbec nic. Proto jej přenechávám povolanejším.

Archiváři měli i před rokem 1989 poměrně přesnou představu, co to byl tzv. Studijní ústav MV. Věděli totiž, jakým způsobem vznikaly jeho „fondy“ (přinej-menším většina z nich). Bylo jim tedy známo, že nejde o fondy vzniklé organic-kou činností jednoho původce, nýbrž o fondy sbírkové. Tušili také, že škody, kte-ré jejich tvůrci napáchali v celostátním archivním fondu jako celku, jsou mnoh-dy bohužel již neodčinitelné. Věděli rovněž, že jejich uspořádání stejně jako vznik byly podřízeny utilitárním politickým hlediskům a preferovaly tudíž per-tinenční princip, kdežto provenienční princip byl v podstatě ignorován, a to jak již v okamžiku jejich vytváření, tak následně i při jejich uspořádání, které se v podstatě omezilo na evidenční podchycení osob, jež se v sesbíraných písem-nostech vyskytovaly.¹⁾ Slyšeli také (alespoň někteří z nich) cosi o archivu ve

¹⁾ Ve starších (dobových) dokladech jsou tyto evidované osoby označovány jako osoby „kompromitova-né“. Trvalo mi poměrně dlouho, než jsem zjistil, v čem tato „kompromitace“ spočívala – byly tak označovány prostě proto, že se jejich jména v těchto materiálech vyskytovala. To podle mého názoru dokládá tendenčnost, s jakou byly tyto sbírkové fondy vytvářeny.

Spišském Podhradí, nikdo však neměl kloudnou představu, o co vlastně jde. Domnívali se obvykle (a zcela mylně), že jde o jakousi obdobu Studijního ústavu. Tento dojem podpořila i svého času známá snaha přemístit do Spišského Podhradí četnické pamětní knihy ze státních oblastních archivů (byť nakonec došlo pouze k zásahu do fondů Státního oblastního archivu v Zámruku). Jestliže do Studijního ústavu (podobně jako do Archivu ÚV KSČ) někteří historici v „liberálních“ šedesátých letech minulého století (někteří z nich i dříve) přístup měli, do fondů uložených ve Spišském Podhradí – od roku 1969 nazývaných Archivem FMV – nikoliv. Vcelku byla tedy odborná veřejnost o existenci Archivu MV do listopadu 1989 informována způsobem, který již středověcí kronikáři v případech, kdy zaznamenávali sdělení, jejichž hodnověrnost nemohli ověřit, jež však hodnotili jako natolik zajímavá, že považovali za nezbytné se o nich alespoň zmínit, uváděli frázi „proslýchá se“ (*fama est*).

Paradoxně byli lépe informováni právníci. Věděli totiž, přinejmenším od počátku šedesátých let minulého století, tedy od prvních rehabilitačních procesů, že v „archivech“ Ministerstva vnitra leží velmi zajímavé a důležité písemnosti. O jejich původním objemu a vypovídací hodnotě (kterou přirozeně chápali především jako hodnotu procesní) však měli znalosti velmi zkreslené, a často pouze deduktivní. Zejména členové rehabilitačních senátů a také vojenský prokurátor tušili, že Inspekce ministra vnitra není příliš důvěryhodným partnerem. Obě uvedené zainteresované profesní skupiny však o existenci operativních archivů buď nevěděly vůbec, nebo o nich měly představy značně nepřesné.

To bylo přirozeně ideální prostředí pro vznik nejrůznějších pověstí a spekulací o tom, co je vlastně jejich obsahem, s nimiž se můžeme setkat v dobovém tisku ještě v roce 1991. S realitou měly samozřejmě pramálo společného a v určité podobě se s nimi lze setkat i dnes. Dnes však mají bohužel podobu jakýchsi legendárních archivů, v nichž se lze snadno a rychle dozvědět „vše“. Proto, když jsem v létě 1990 nastoupil na tehdejší Federální ministerstvo vnitra, snažil jsem především pochopit, o co jde a jakým způsobem tyto „archivey“ vznikly, a také proč. Po řadě let se mi to doufám podařilo.

Brzo poté, co jsem se s nimi a jejich obsahem seznámil, jsem pochopil, že základní otázkou, kterou si musím zodpovědět, je, kdo vlastně byli jejich zakladatelé a správci, a jaké cíle ve skutečnosti sledovali. Tato otázka má pouze zdánlivě jednoduchou odpověď. Vývoj operativních archivů od roku 1945 (respektive od roku 1951) má totiž nepopíratelně vnitřní logiku, stejně jako zásady, jimiž se řídili jejich správci, a poměrně přesně odpovídá změnám v základní politické linii, jejímž tvůrcem bylo předsednictvo ÚV KSČ a celé její vedení (včetně aparátu ÚV KSČ). Bez znalostí celospolečenského kontextu prostě na výše uvedenou otázku odpovědět nelze. Lze to říci i tak, že již sama jejich existence, jejich obsah jako celek a způsob, jakým s nimi bylo zacházeno, jsou samy o sobě poměrně důležitým pramenem k poznání vývoje československé společnosti po roce 1945, a to v míře mnohem významnější, než je obsah jednotlivých písemností v nich uložených – byť ty, přirozeně, vzbuzují primární zájem badatelů.

Vznik operativních (původně zpravodajských) archivů, přinejmenším v té podobě, v jaké existují dodnes, musíme datovat do období bezprostředně po květnu 1945, tedy do doby pádu Třetí říše a konce druhé světové války v Evropě. Obdobné archivy československých zpravodajských služeb z období první republiky byly zničeny v roce 1939 (vojenské), kdežto policejní (především státo-bezpečnostní služby) byly loajálně předány říšským úřadům, které je zničily i s agendou, kterou vytvořily samy, nejpozději na jaře 1945. To však neznamenalo, že by reinstalovaný československý bezpečnostní aparát začínal zcela od nuly.

Na území zaniklého protektorátu (mnohem méně již na Slovensku) se nacházelo značné množství písemností, které nacistické okupační úřady evakuovaly ze všech obsazených území střední a východní Evropy, jež německá armáda okupovala a pak byla přinucena je opustit. Zda měly původně směřovat do „alpské pevnosti“, zda pouze nedopatřením nebyly zničeny tam, kde vznikly, a také jaký byl jejich původní objem, se již zřejmě nikdy nedovíme. Máme totiž k dispozici pouhý náčrt přehledu o spisové agendě, která padla do rukou československých úřadů, kdežto o tom, co zabavily a odvezly jako válečnou kořist armády vítězných mocností, nemáme a zřejmě nebudeme mít ani ponětí – něco lze vytušit z toho, co jsme se dověděli, když se po roce 1990 pootevřely sovětské archivy – Rudá armáda však nepochybně nebyla jediná, kdo si takto počínal. I tak byly v Československu zabaveny celé vagony dokumentů, o jejichž významu a původu nebylo původně známo nic.

Pouhé jejich rozřídění a přečtení trvalo zhruba do přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století. Zčásti se pak staly součástí tzv. poznatkových fondů Studijního ústavu, část (zřejmě větší) byla vrácena na území, kde vznikly, pokud ovšem šlo o státy „tábora míru“. Ve fondu statisticko-evidenčního odboru (A-31) se již v prvním kartonu nachází několik inventárních jednotek, které dokládají předávání těchto materiálů, někdy včetně podrobných soupisů, do SSSR, Polska, Maďarska, NDR, ale i do Albánie. Není to čtení nezajímavé, navíc z těchto předávacích protokolů (či záznamů o tomto předávání) je zcela zřejmé, že uvedené písemnosti nebyly předávány zahraničním archivům, nýbrž bezpečnostním složkám partnerských států. Z těchto dokladů je však rovněž zřejmé, že předání bylo vždy konzultováno se sovětskými poradci, a také to, že jejich doporučení bylo rozhodující. V jednom případě lze z těchto dokladů vytušit i mimořádně úzký vztah Antonína Prchala, pozdějšího prvního náměstka ministra vnitra, právě k sovětským poradcům, stejně jako skutečnost, že jejich názor nemusel být nutně jednotný. O tom však jindy.

Právě tyto ukořistěné písemnosti se staly základem, s nímž začali příslušníci zpravodajského aparátu obnoveného československého státu pracovat. To také podmínilo skutečnost, že se vlastně obratem staly předmětem skrytého, ovšem ostrého vnitropolitického střetu. Zejména členové KSČ (a také ti, kteří s nimi spojili svoji kariéru budoucnost) tušili, že by mohlo jít o důležité písemnosti, velmi snadno využitelné v blížícím se vnitropolitickém střetu, ve kterém nešlo – a to věděli všichni – o nic menšího, než o budoucí vnitropolitické uspořádání

Československa a o to, do čí sféry vlivu se zařadí, případně bude zařazeno. Vedení KSČ vědělo přesně, co dělá a jaké cíle sleduje, a to přinejmenším od roku 1929, kdy se jejího vedení chopili „karlínští kluci“, ne-li již od roku 1920, kdy členové této strany přijali 21 podmínek Kominterny. Základní omyl nekomunistických politiků spočíval v tom, že Komunistickou stranu Československa považovali za autonomní (a masovou) politickou stranu, se kterou je proto zapotřebí jednat na oboustranně přijatelných kompromisech. Tou však KSČ nebyla, byla to totiž stále pouhá sekce Komunistické internacionály (tím, že KI byla v roce 1943 rozpuštěna, se fakticky nezměnilo nic, a navíc od té doby uplynulo jen pár let) a sledovala tytéž cíle, jaké sledovali v roce 1917 (či od roku 1912) ruští bolševici. Sledovala je navíc způsobem, který lze asi nejlépe definovat jako „improvizace při naplňování přesně definovaného plánu“, v němž nebyl prostor pro kompromisy, protože bez bezpodmínečné kapitulace (a porážky, či lépe „zadupání do země“) politických oponentů nemohl být tento plán vůbec realizován. „Vítězství pracujícího lidu“ mělo být přece konečné a světové dějiny měly v jistém smyslu skončit, jak napsal otec – zakladatel.

Touto optikou je nutné vnímat zápas o kontrolu zabavených nacistických písemností. Komunisté tušili, že jde o materiály, které se jim mohou při sledování jejich primárních cílů hodit. Vyvinuli proto enormní úsilí, aby nad jejich kontrolou získali výsadní postavení a stali se jejich dominantními uživateli. S jejich pomocí se pokoušeli zkompromitovat své hlavní politické protivníky, především národní socialisty. To však byl pouze základ, jehož výklad měl v obou částech státu odlišné politické zaměření – jiné totiž bylo v českých zemích a jiné na Slovensku. Podle toho byl také doplňován.

Velmi aktivní byla v tomto směru v českých zemích druhá oddělení zemských odborů bezpečnosti (ZOB-II), jejichž příslušníci se vesměs rekrutovali z řad „klasických“ členů KSČ, bohužel však nejen z nich. Role bývalých prvorepublikových příslušníků policie a četnictva (ojediněle i armádních zpravodajských služeb) v jejich řadách se totiž dosud nestala předmětem zájmu historiků, takže autoritativní recentní studii zatím k dispozici nemáme. Podle mých vědomostí nebyl zanedbatelný, stejně jako skutečnost, že si vděčnost těch, na které vsadili svoje kariéry a profesní budoucnost, v drtivé většině nezískali. Komunisté se jich zbavili převážně mezi lety 1948–1951; přesně podle zásady „mouření udělal svoji práci, mouření může jít“. Situaci však komplikuje – ze zpětného pohledu – skutečnost, že obdobně, a ve stejné době, se zbavili i těch, kteří teoreticky měli tvořit jejich údernou kohortu – předválečných členů KSČ s bojovými zkušenostmi (partyzánů a vojáků východního sboru) a také interbrigadistů. Zatím však jde o poměrně nepřehlednou událost,²⁾ o níž lze říci pouze to, že na desetiletí zfor-

²⁾ Srov. blíže Jan Frolík, *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*. Sborník archivních prací (dále SAP), 52, 2002, s. 508–509, pozn. 409. Ani dnes však nejsem o rozsahu a personální struktuře této čistky schopen uvést přesnější čísla s vý-

movala sociální podobu a profesní chování personální páteře Státní bezpečnosti. Není zatím ani jasné, jak se tato čistka, nepopíratelně spojená se vznikem Ministerstva národní bezpečnosti v květnu 1950, a na ni navazující zásadní personální změna vedení bezpečnostních složek, projevila na obsahu operativních archivů. Zmíněný fond statisticko-evidenčního odboru obsahuje písemnosti pouze od doby svého vzniku, tj. od roku 1951, písemnosti starší pak zmiňuje pouze v povšechné charakteristice zpráv o přejímání písemností starších evidenčních útvarů (především tzv. agenturní centrály). Zdá se ovšem, že jde o hodnocení poměrně tendenční, které má zdůvodnit jak vznik tohoto odboru (původně odbor E), tak zavedení nového evidenčního systému v březnu 1951. Zejména písemnosti zabavené již v únoru 1948 (šlo především o sekretariáty strany národně sociální) či později (tzv. archivy politiků, kteří odešli do exilu) skončily jako fondy uvedeného Studijního ústavu. Po roce 1948 však pracovníci StB provedli účelovou prohlídku i v registraturách řady úřadů a vyňali z nich vše, co považovali za vhodné.³⁾ Když byly po roce 1990 zbývající fondy Studijního ústavu předány dnešnímu Národnímu archivu, sdělili mi jeho pracovníci časem, že se s těmito fondy již obvykle nedá mnoho dělat především proto, že spisovny, ze kterých byly některé písemnosti původně vyjmuty, zmizely v nenávratnu, takže ani neexistují fondy, do nichž by bylo možné je zpětně zařadit.

Pokud jde o dokumenty ukládané a využívané k operativním účelům před rokem 1951, jsme informováni pouze ze shrnujících hlášení nejružnějších kontrolních a instruktážních skupin, pocházejících většinou z konce čtyřicátých let minulého století. Jsou uloženy ve fondu sekretariátu Velitelství Státní bezpečnosti (fond 310).⁴⁾ Nic jiného jsem v Archivu MV nenašel, a není ani koho se zeptat. Poslední (?) z pamětníků, Erik Mach,⁵⁾ zemřel v roce 1991, kdy jsem pochopitelně neměl ani tušení o jeho existenci, natožpak o jeho úloze. I tyto

znamnější vypovídací hodnotou. Údaje o počtu vyloučených členů KSČ za léta 1951 a 1952 bohužel blíže neupřesňují, kdy se tito lidé členy KSČ stali, a přitom víme, že celá řada prvorepublikových policistů a četníků se po r. 1945 stala členy KSČ prostě proto, že podle hluboce zakořeněného zvyku československých státních úředníků považovali za přirozené být členy téže strany jako hlava resortu. Obdobné je to i s druhým údajem, uvedeným v citované poznámce. Dnes k němu mohu pouze dodat, že autorstvím náměstka Jaroslava Klímy jsem si již naopak jist.

³⁾ Srov. blíže, Jan Frolík, *Osud fondů Studijního ústavu*. Archivní časopis (dále AČ), 48, 1998, s. 4–16.

⁴⁾ Fond jsem původně definoval tímto způsobem. Kolegyně paní J. Dvořáková mne však upozornila, že v tomto fondu se nacházejí i archiválie bez prezentačního razítka tohoto útvaru (či jeho předchůdců, případně Hlavní správy StB). Když jsem fond v zimě 1990–1991 procházel poprvé, dospěl jsem k závěru, že se jedná pravděpodobně o nejčistší fond, který se v Archivu MV (dále AMV) nachází, a dále k tomu, že zpracovatel fondu svou práci původně zřejmě odbyl. Zachoval totiž jeho členění podle uspořádání původní registratury. Dnes se však domnívám, že počátkem šedesátých let udělal to nejlepší, co udělat mohl. Až po řadě let jsem začal chápat, o čem vlastně písemnosti v tomto fondu uložené vypovídají a v jakých souvislostech je nutné je číst.

⁵⁾ Erik Mach, kapitán, 1910–1991, původem ze znojenské židovské rodiny, s bezchybnou znalostí němčiny a předválečný člen KSČ. Na odboru BA od roku 1947, kde měl dohled nad evidencemi. Od StB odešel v rámci velké čistky v roce 1951, podle příslušného kádrového rozkazu „na vlastní žádost“.

kontrolní zprávy mluví pouze o chaosu a nepřehlednosti vedení administrativy u operativních útvarů StB. Protože však jejich kritika se týká především útvarů dislokovaných na Slovensku, o jejichž podřízení Praha usilovala přinejmenším od konce roku 1948, nelze ani tyto zprávy brát jako nezpochybnitelné a objektivní. Výsledkem je, že pokud jde o podobu a způsoby manipulace s materiály uloženými v operativních archivech před rokem 1951, vlastně nevíme vůbec nic.

Máme-li věřit zprávám o chaosu ve vedení spisů u Státní bezpečnosti a z toho plynoucího jejich následného neefektivního využívání, musíme přijmout předpoklad, že příliv nových „pracovních sil“ byl nejen vskutku masivní (a o tom není pochyb), ale také, že šlo o osoby naprosto neznalé i těch nejzákladnějších zásad administrativní práce. Evidenční a kartotéční systém, který převzali po svých předchůdcích (a ti zase po svých), byl totiž jak promyšlený, tak výkonný. To ostatně odpovídá tomu, co zjistí každý badatel v kterémkoliv okresním archivu. Do očí bijící přelom v úrovni úřadování a nerespektování elementárních zásad administrativní kázně, který lze v jejich fondech konstatovat prakticky ihned po únoru 1948, má totiž povahu tektonického zlomu a pouze dokládá, kdo se tehdy ujal vlády nad pákami státního aparátu, a to na všech úrovních. Jestliže v roce 1918 byla k dispozici početná vrstva svého řemesla znalých byrokratů, po „Velkém únoru“ tomu bylo jinak. Čistky v roce 1951 pak znamenaly naprostou ztrátu kontinuity – mizí např. i používání dokumentního inkoustu. Poslední funkcionář Státní bezpečnosti, který jej používal, byl Osvald Závodský, jeho nástupce Jaroslav Hora již nikoliv.

k 31. 10. 1951 (kádrový rozkaz náměstka ministra národní bezpečnosti – KRNMNB – č. 109/1951 z 22. 10. 1951, kde je však chybně uvedeno jeho křestní jméno – Erich místo Erik – takovými chybami se však kádrové rozkazy doslova hemží); v některých vyjádřeních jeho tehdejších podřízených se však jednoznačně mluví o tom, že „kapitán Mach byl také odstraněn“. Později začal pracovat jako redaktor německých novin Volkszeitung, jakéhosi hlavičkového vydání Rudého práva pro německou menšinu v Československu. Tyto noviny jsem jako dělník u rotačky v sedmdesátých letech tiskl. Teprve po studiu personálního spisu Vratislava Lukšana (1913–1973) jsem si uvědomil, že jsem se s ním v tiskárně setkal. Soudruh Mach si totiž již jako důchodce přivydělával externími překlady. Byl to právě on, kdo v roce 1977 překládal do němčiny sérii článků z Rudého práva, týkajících se Charty 77, neblaze proslulým Ztroskotanci a zaprodanci počínaje. Při kontrolních náhledech (bylo to v prehistorických dobách „horké sazby“) byl faktorem a strojmisty oslovován jako redaktor Mach. Jeho překlady v oficiálních novinách jsem předával různým kurýrům, kteří je – bez rizika – převáželi do Německa či Rakouska. Přesvědčený komunista Mach (o jehož minulosti jsem tehdy samozřejmě neměl ani tušení) tak nevědomky přispěl k informovanosti zahraniční veřejnosti o pogromistickém tažení proti Chartě 77 a pár měsíců předtím proti Plastic People. Jako posledního pamětníka jej uvádím s otázkou proto, že se mi nepodařilo objasnit další osudy zřejmě nejlépe „utajeného“ významného defektora StB strážmistra Miroslava Maška (nar. 1919), člena elitní pouňorové skupiny Instruktáže, který 16. 2. 1949 přešel do americké zóny. V AMV se zachovalo k jeho osobě pouze několik stránek v tzv. T-fondu (T-1520 MV) v operativním archivu a dále zajímavý personální spis – zejména zápis ze schůze 9. stranické organizace považují za pozoruhodný. Naopak, v evidencích bývalé I. správy (dnes spravovaných Úřadem pro zahraniční styky a informace) po něm není ani stopy, na rozdíl od několika dalších defektorů. Miroslav Mašek byl, jak se zdá, zcela zapomenut. Možná ještě žije někde v Austrálii či USA.

Pouze na hospodářských útvarech, kde z „nezbytí“ přežívali staří úředníci či policisté, není tento přerýv tak náhlý a výrazný. Není proto vůbec náhoda, že nejvyšší „štábní kulturou“ se vyznačují písemnosti uložené ve fondu náměstka Jindřicha Kotala, kterému byly podřízeny právě hospodářské útvary. U výkonných útvarů byla ovšem situace opačná a o operativě Státní bezpečnosti to platí dvojnásob. Na tento perspektivně nevratný stav (alespoň na Ministerstvu národní bezpečnosti, ze kterého se navíc stal i byrokratický kolos) reagovali činitelé odpovědní za spisový pořádek a administrativní kázeň (byl to především JUDr. Jaroslav Brož) dvojím způsobem: jednak vytvořili nový, zjednodušený, nicméně funkční spisový plán, doplněný o novou podobu čísla jednacího, a dále převzetím „sovětských zkušeností“ – tj. překladem sovětských předpisů o vedení operativních svazků.

Na podzim 1990 uvedla bývalá pracovnice evidenčního odboru Květa Hrušková před vyšetřovatelem vyšetřovací komise tehdejšího Federálního shromáždění, že směrnice, které překládala, jí předal sovětský poradce Ivan Ivanovič Kuzmin. Dnes již vím, že to nemohla být pravda: soudruh Kuzmin působil jako poradce na sledovacím sektoru, kdežto na evidenčním sektoru (sektor E) byl poradcem někdo jiný, jehož příjmení neznáme. Je pouze zmiňován v kancelářských poznámkách jako „soudruh Boris“. Tak vznikla *Instrukce vedení evidence*, která vstoupila v platnost k 15. 3. 1951.⁶⁾ Tato směrnice přirozeně byla později několikrát novelizována, avšak principy, které zaváděla, zůstaly nedotčeny až do roku 1989. Především to byla zásada, že do jednoho svazku mají být soustředovány všechny doklady, které se tak či onak vztahují k „rozpracovanému“ případu (osobě), a to bez ohledu na původce.

Je pravda, že tímto způsobem jsou tvořeny všechny policejní spisy, nelze ovšem zapomínat, že jejich původci se při jejich tvorbě řídí zákony upravujícími trestní řízení, případně interními předpisy, které jsou od těchto zákonů odvozeny. Z uvedeného ovšem vyplývá základní heuristický problém těchto spisů, totiž skutečnost, že jejich tvůrci si základní otázku pozitivistické historiografie *wie es eingetlich gewesen ist?*, tedy „jak to vlastně bylo?“ nekladou jako otázku primární, byť klad spisu tomu zdánlivě nasvědčuje. Ve skutečnosti bylo (a je) jejich cílem získat odpověď na otázku zcela jinou: „kdo za to může?“. Jestliže se však původci vyšetřovacích spisů do určité míry snaží dobrat toho, co procesní pravidla označují jako „skutková zjištění“, původci operativních svazků (přesné označení je ovšem spisový svazek) nejsou omezováni vůbec ničím, takže se obvykle snaží tápavě najít vodítko v odpovědi na otázku *cui prodest?* Bohužel jsem neměl možnost seznámit se s operativními spisy kriminální policie (případně

⁶⁾ Tato Instrukce je založena v celé řadě fondů AMV, protože má formu výnosu Ministerstva národní bezpečnosti (VMNB) č. j. B/4-161/02-taj.-51 z 16. 2. 1951. Zde zmiňuji fond sekretariátu velitelství StB (310/54/3), zejména proto, že ze sousední inventární jednotky (310/54/16) (týkající se vzniku prováděcího nařízení Řád vedení evidencí z měnicích se jmen gestorů a zpracovatelů) vyplývá mj., jak komplexní a překvapivý byl úder proti „spiklencům v Bezpečnosti“.

Veřejné bezpečnosti),⁷⁾ takže nezbytné srovnání provést nemohu. Je však jisté, že oklikou se tak dostáváme zpět k otázce, kdo vlastně byli původci „svazků StB“? Instrukce evidencí jim byla totiž doslova „šita na míru“.

Muži (ale i ženy), kteří po roce 1948 vytvořili personální páteř Státní bezpečnosti, aplikovali „třídní hledisko“ ve své práci velmi důsledně již od roku 1945, tj. od vzniku zemských odborů bezpečnosti a jejich druhých oddělení (ZOB-II). Vytvářeli prostě seznamy „třídních nepřátel“, tedy osob, u nichž je nutné a priori předpokládat „nepřátelské postoje“, neboť k jejich zaujímání jsou osudově determinovány svým „třídním původem“, a je proto pouze otázkou času, kdy se jako aktivní „nepřátelé“ zákonitě i projeví (tím si ovšem „odpověděli“ – ve smyslu své ideologie – i na otázku *cui prodest?*). Již *Řád oddělení evidencí Z-12* (evidenční oddělení odboru Z ministerstva vnitra) z roku 1946 poskytuje jeden z prvních dokladů o jejich systematické činnosti.⁸⁾ Jde totiž o velmi obsáhlý přehled vytipovaných skupin obyvatel Československa, počínaje funkcionáři politických stran a organizací, které byly prostě zakázány (fašistické, nacistické, sudetoněmecké), přes ty, jimž nebylo povoleno obnovit činnost (obě skupiny shrnuje pod pojmem „dnes netrpěné“), až po „nepřátele“ všech druhů a názorů, jejichž společným jmenovatelem bylo pouze to, že byli k tomuto „nepřátelství“ predestinováni. Po únoru 1948 pak následovala velmi rozsáhlá série promyšlených, cílevědomých legislativních kroků, jejichž cílem bylo tyto „nepřátele“ prostě zničit, či přinejmenším ožebračit. Svědčí o tom jak Sbírka zákonů, tak Úřední list či Sbírka oběžníků pro krajské národní výbory, tedy vesměs prameny přístupné badatelům již v okamžiku svého vzniku. Vždy však šlo o totéž: definovat „nepřítele“ a pak mu „dokázat“ (jedno jak) nepřátelskou činnost.

Od roku 1945 až do roku 1989 v zásadě (což nevylučuje výjimky) platilo, že „opatření“ nebyla přijímána proto, že byly získány zprávy o „nepřátelské“ činnosti, nýbrž tomu bylo naopak: zprávy o „nepřátelské“ činnosti byly získávány proto, aby mohla být přijímána „opatření“. Samozřejmě rozsah, povaha, zaměření a intenzita těchto „opatření“ se v průběhu času měnily, stejně jako to, která část státního aparátu byla jejich provedením pověřena – Státní bezpečnost neměla v tomto směru monopol, přinejmenším ne vždy. Pokaždé však (snad s výjim-

⁷⁾ Již v prosinci 1989 se útvary VB staly organizačními celky republikových ministerstev vnitra. Proto se zákaz skartací, vyhlášený federálním ministrem vnitra R. Sachrem, na ně vůbec nevztahoval. Důsledkem jsou poměrně značné mezery ve fondech Městské správy v Praze a Pohotovostního pluku VB, týkající se zejména ledna 1989, tedy „Palachova týdne“. Skartace proběhly i u statisticko-evidenčních oddělení správ VB při krajských správách SNB, kde byly zničeny především evidence informátorů útvarů VB včetně registračních protokolů. Měl jsem možnost vidět pouze jediný z nich, a pokud mohu soudit, od registračních protokolů StB se lišily pouze v nepodstatných detailech.

⁸⁾ Srov. AMV, f. sekretariátu Velitelství StB (310/ 54/1). Nelze ovšem zjistit, zda uvedený Řád vznikl ještě v době, kdy byl přednostou odboru Z gen. Josef Bartík. Jisté naopak je, že přednostou oddělení evidencí odboru byl předválečný spolupracovník gen. Moravce František Fárek, autor memoárů *Stopy mizí v archivu* (Praha 1975), které však – příznačně – končí rokem 1945. Jeho bývalí spolupojovníci, vesměs žijící v emigraci, o něm mluvili jednoznačně jako o zrádci.

kou několika let boje s „nepřáteli ve straně“) se řídily a byly odvozovány od „stranické linie“, direktivně vytvářené nejvyššími politickými místy, tj. politbyrem ÚV KSČ. Ani to však nebylo imunní vůči vývoji v Moskvě, byť v tomto směru existovalo několik výjimek („pražské jaro“ roku 1968 vůbec nebylo jedinou, v této souvislosti doporučuji věnovat pozornost i létu roku 1953).⁹⁾ Tato „stranická linie“ pak byla aplikována na činnost bezpečnostních složek stejně tak, jako byla aplikována na všechny „úseky“ života československé společnosti. Pokud se někteří badatelé podivují nad tím, jak je možné, že došlo v listopadu 1989 k nekontrolovatelnému a masovému protestnímu hnutí, navíc doslova „přes noc“, přesto, že Státní bezpečnost o možnosti, že k něčemu takovému dojde, do určité míry věděla a před touto možností varovala, by si měli uvědomit, že tomu tak bylo nejspíše proto, že se tehdejší politické vedení země rozhodlo čelit přicházející krizi tzv. politickými prostředky, protože podle jeho mínění mu pro silové řešení chyběla mezinárodní, tj. sovětská podpora (zřejmě mělo jít o plánovanou reformu, která měla být zahájena po 1. lednu 1990). Že to bylo rozhodnutí – z jeho hlediska – chybné, je již jiný příběh, který navíc o kvalitě a výkonnosti agenturní sítě StB nevypovídá v podstatě vůbec nic. Pokud jde o svědectví, pak spíše negativní, které lze shrnout do otázky: jak je možné, že v Belize si spokojeně žijí kumpáni V. Koženého a nikoliv M. Jakeš, L. Štrougal, či přinejmenším špičky Státní bezpečnosti?

Navíc bych rád citelům konspiračních teorií (jejichž nedílnou součástí jsou agenturní sítě, údajně disponující enormními možnostmi získávat informace s tzv. vlivovými schopnostmi netušených rozměrů) připomněl, že kdyby bylo agenturní pronikání skutečně tak účinné, jak se nám snaží namluvit, nikdy by nedostali možnost své názory šířit a také by neměli o čem diskutovat. Agenturní síť československé StB (a jejich „sester“ v ostatních zemích východního bloku) nedokázaly zabránit pádu režimů, které měly chránit, a bylo tomu tak vždy. Konec konců z pouhých 18 účastníků přelomové pražské konference ruské sociální demokracie (pro osvěžení paměti konala se v lednu 1912) byli tři konfidenti ochranných oddělení carské policie: P. V. Malinovskij (krycí jméno Ernest a Portnoj), A. S. Romanov (Palegaja), jméno třetího nebylo nikdy zjištěno. Přesto carská ochranka nezabránila V. I. Leninovi převzít v roce 1917 vládu nad Ruskem, což byla událost, která nepochybně měla závažnější a především dlouhodo-

⁹⁾ V září 1953 doslova zmizel v politickém záhrobní všemocný náměstek ministra národní bezpečnosti Stanislav Baudyš (1906–1973), o kterém se mi nepodařilo zjistit prakticky nic. Sdílné nejsou ani fondy Státního oblastního archivu v Zámruku, ačkoliv původně šlo o předsedu krajského výboru KSČ v Hradci Králové a předsedu KNV tamtéž. Ani v Archivu ÚV KSČ o něm neexistuje relevantní životopisná zmínka. Přitom to byl právě St. Baudyš (nikoliv Ant. Prchal), kdo byl zejména za ministrování Karola Bacílka skutečnou hlavou resortu národní bezpečnosti – snad právě proto jej R. Barák nezařadil mezi kohortu náměstků ministra vnitra, vesměs „zděděných“ po Bacílkovi. Po odchodu z funkce prakticky zmizel z „velké historie“. Na podzim 1953 také přestaly vycházet sebrané spisy J. V. Stalina, a to bylo rozhodnutí, které nutně muselo padnout na nejvyšších politických místech a po konzultaci s Moskvou.

běžší důsledky, než jmenování Adolfa Hitlera říšským kancléřem 30. ledna 1933. Inu, na přednáškách z „dějin dělnického hnutí“ se občas vyplatilo dávat pozor, a ani návštěva Leninova muzea nemusela být pouhou ztrátou času – zejména poslední („perestrojková“) expozice rozhodně stála za zhlédnutí.

Komunisté ve vedení ministerstva vnitra a jím řízených státobezpečnostních složek důsledně aplikovali „vědecký světový názor“ a považovali své názorové odpůrce za to, co kriminalisté označují jako „závadové prostředí, produkující latentní kriminalitu“. Do boje proti nim pak nasadili zděděný bezpečnostní aparát a zejména jeho promyšlený a výkonný evidenční a kartotéční systém, se kterým ovšem zpočátku neuměli příliš zacházet, až posléze vytvořili vlastní – či spíše si jeho vytvoření vynutili. Dalším problémem pak je, co do tohoto systému vlastně vkládali a jaké výstupy od něj očekávali. Ty totiž byly dány předem. Tzv. poznatkové fondy vypovídají především o svých tvůrcích a v míře daleko menší i o osobách, jež se v nich vyskytují. To ovšem platí obecně: policejní evidence a to, co evidují, jsou totiž poplatné společenské atmosféře v míře mnohem rozsáhlejší, než politikové vůbec tuší či tušit chtějí. Především politické elity jsou tím, kdo určuje priority a zaměření bezpečnostních složek státního aparátu, a tedy nakonec i to, kdo a proč je podchycen jejich evidenčními systémy. Mají-li podobu klasických lístkovnicových kartoték či nejmodernějších počítačových databází, je zcela vedlejší. Jejich výstupem mohou být v časovém sledu jednou nositelé „cikánské svízele“, jindy nesezdané dvojice, lapené při stanování – to abych připomněl zřejmě nejproslulejšího policejního prezidenta – řemeslní zločinci (dle dnešní terminologie recidivisté) či posléze kulaci a „bývalí lidé“ vůbec, případně „exponenti pravice“. Vždy záleží pouze na politickém zadání vycházejícím z bezpečnostní politiky státu a na prioritách, které z ní vyplývají při „ochraně ústavnosti, životů a majetku občanů a zajištění veřejného pořádku“ – což je definice, proti které nikdo rozumný nic namítat nebude, každý by si však měl dát dobrý pozor na to, co je přesně jejím obsahem.

Již v uvedené *Instrukci evidencí* z února 1951 jsou pozdější objektové svazky (zde označované jako „všeobecné“) popsány jako svazky založené na objekty, ve kterých by mohlo docházet k „nepřátelské činnosti“, a teprve v druhé řadě na objekty, „které jsou již takovou činností zachváceny“ – tuto definici, mimochodem, považuji za bezkonkurenčně nejkouzelnější formulaci z arzenálu „zdeůřední“ češtiny, s jakou jsem se v Archivu MV setkal. Jde tedy stále o totéž, nejprve definice „nepřítele“, následovaná jeho „odhalením“ a „usvědčením“. Že šlo až příliš často o osoby, ze kterých si udělali nepřátele sami, to již příslušníky StB nezajímalo. Počínali si takto až do počátku šedesátých let minulého století. Státní bezpečnost nebyla kontrarozvědnou službou. Byla to tajná politická policie a jejími protivníky nebyly výzvědné služby cizích států, nýbrž v drtivé většině občané státu, jehož politickému vedení sloužila. Pokud se mezi nimi objevili i skuteční spolupracovníci těchto zahraničních služeb, bylo tomu tak proto, že se na ně obrátili ze zoufalství, v sebeobraně, jejíž rozsah byl přiměřený intenzitě útoku, ohrožujícího jejich životy, zdraví a majetek. I proto se tito zcela obyčejní lidé,

kterí původně vůbec netoužili po „špionážní kariéře“, stávali tak často obětí provokací zinscenovaných StB, navíc provokací obvykle nijak vynalézavých či dokonce rafinovaných.

Ostatně i zřetelná záliba příslušníků StB, zejména na přelomu čtyřicátých a padesátých let, v operativních kombinacích nebyla vůbec náhodná. Operativní kombinace, případně agenturně operativní kombinace (moralizujícími humanisty označované jako provokace) vycházejí totiž z jednoduché (a svůdné) filozofie, kterou lze shrnout do známého, jen mírně opraveného úsloví „kdo chce kam, pomozme mu (utajeně) tam“. V operativních podsvazcích,¹⁰⁾ vzniklých v té době, nacházíme poměrně často fráze zhruba následujícího znění: „je zapotřebí uspíšit trestnou činnost jmenovaných, aby tato probíhala pod naší kontrolou (případně pod kontrolou orgánů), protože jedině tak lze zabránit negativním následkům, které jinak nelze vyloučit“. Zarážející (alespoň pro mne) bylo, že autoři návrhů na operativní kombinaci vůbec nezvažovali možnost, že „negativní následky“ vůbec nenastanou, jestliže „jmenované“ prostě nechají na pokoji. Až časem mi došlo, že vlastně uvažovali logicky. Možná zvráceně logicky, ale logicky. Pokud totiž platila doktrína třídního boje, jejíž nedílnou součástí je učení o sociální determinaci společenského chování jednotlivce, neměla otázka, zda „jmenovaní“ skutečně chtějí tam, kam jim „orgánové“ hodlali utajovaně pomoci, vůbec smysl, protože případná odpověď byla předem pozitivní. Této doktríně však příslušníci StB vděčili doslova za vše: za raketový společenský vzestup, výnosné zaměstnání, radikální zlepšení svého sociálního statusu a životní úrovně. Neměli tedy důvod, a hlavně zájem, o ní pochybovat, naopak ji s nadšením přijímali za svou, a to do důsledků – a záliba v operativních kombinacích byla jedním z mnoha. Byla navíc i zálibou přitažlivou (operativní kombinace jsou obvykle účinné),

¹⁰⁾ Původně byly k vyšetřovacím spisům přikládány i tzv. operativní podsvazky, tj. vybrané části operativních svazků, přímo se vztahující k průběhu vyšetřování a celé akce vůbec (mnohdy se zde dovíme i dobové krycí jméno akce). Dohromady pak vytvořily jednu inventurní jednotku (tzv. archivní číslo je v operativních archivech ekvivalentem inventurní jednotky – aut.). Z nich je možné často vyčíst, jak byly zprávy informátorů využity, jaké závěry z nich byly vyvozeny a jak přispěly k využitím operativních kombinací k „realizaci“ (zatčení) „rozpracované“ osoby. Často je zaznamenáno i to, jak si počínali kádroví příslušníci StB „v terénu“, kdo operativní kombinace navrhl, schválil i provedl. Cenná bývá i korespondence se soudy a prokuraturou. Vcelku tedy představují velmi solidní vodítko při zpětné rekonstrukci případu. Právě tato skutečnost však zřejmě vedla k tomu, že tato do té doby běžná praxe byla v roce 1963 přímo zakázána. Srov. Jan Frolík, *Zvláštní fond (fond Z) operativního archivu Státní bezpečnosti*. Sborník Archivu Ministerstva vnitra, 2, 2004, s. 298, pozn. 7. Po tomto roce však již toto vodítko postrádáme. Mj. i proto, že pokud byl původní operativní svazek, pocházející často z konce čtyřicátých a počátku padesátých let minulého století, byl i jen zčásti přiřazen k vyšetřovacímu spisu, zachoval se podnes. Nestalo-li se tak, byl později s pravděpodobností hraničící s jistotou skartován. Důvod, proč byl uvedený zákaz vydán, je podle mne zřejmý: příslušníci StB prostě nestáli o to, aby vyšetřovací spisy (ani jakékoliv jiné) byly tak upřímně výmluvné. O pár řádků níže uvedená fráze se mohla o málo později obrátit proti nim, o čemž se sami zhruba od roku 1956 přesvědčili. Není mi síce známo, že by Inspekce ministra vnitra (v jejichž závěrečných zprávách se uvedená formulace objevuje dokonce častěji) doporučila trestní stíhání některého z nich, přesto kázeňské tresty byly nepřijemné, byť cynicky neadekvátní závažnosti spáchaného trestného činu.

protože přinášela „výsledky“, které bylo možné následně vykázat v statistikách o „výslednosti“ útvaru či složky, na což „vedení“ pohlíželo vždy se zalíbením, a s uvolňováním prostředků na „služební požitky“ proto zpravidla neotálelo.

Přibližně od počátku šedesátých let se začal postupně prosazovat poněkud jiný přístup, ve svých důsledcích obdobně scestný. Návyk manipulovat se společností vyústil posléze v přesvědčení, že jestliže se pohyb společnosti a její vývoj neubírají směrem, který byl stranickým vedením naplánován, pak to může být způsobeno pouze tím, že jej skrytě (konspirativně) řídí a plánuje někdo jiný. Jeho identifikace je pak přirozeně záležitostí „soudruhů z StB“. Odtud je jen krůček k teorii „ideologické diverze“, jejímž nadšeným stoupencem a propagátorem byl počátkem šedesátých let minulého století náměstek ministra vnitra a náčelník Hlavní správy StB Jaroslav Klíma.¹¹⁾ V tomto myšlenkovém klíše měla zdroj i tendence upravovat zprávy z agenturní sítě tak, aby odpovídaly těmto myšlenkovým schématům, jež jsou doložitelná v podobě „analýz operativní situace“, zarážejících především naprostou neschopností jak zjistit, tak i pochopit, co se vlastně ve společnosti děje. To přirozeně neznemožňovalo dílčí úspěchy, šanci vyhrát studenou válku to však prakticky vylučovalo. Z ryze technického hlediska je v zásadě až komické číst stereotypní vyhodnocení agenturních zpráv, získaných k „rozpracované“ osobě, od počátečních „zpráva dokládá“, přes „zpráva potvrzuje poznatky získané dříve“ až po závěrečný návrh na ukončení svazku, „protože původní signál o trestné činnosti se v průběhu rozpracování nepodařilo potvrdit“ – za což ovšem mohou „rozpracovaní“ děkovat pouze tomu, že se kalendář posunul a psala se nikoliv padesátá léta minulého století, nýbrž léta sedmdesátá a osmdesátá, jinak by je „realizace“ neminula. Obvykle to trvalo několik let.

Zákeřnost (a zrůdnost) tohoto přístupu spočívala v něčem jiném, a to již tak úsměvné nebylo. Jestliže „rozpracovaná“ osoba obvykle zaznamenávala ve svém okolí cosi znepokojivého, neplatilo to již o „osobách jí blízkých“ či bližších přátelích nebo pouhých známých (dokonce např. i sousedech). Ti totiž nátlaku, zhusťta nevybíravému, naopak vystaveni byli. Dodnes na to vzpomínají jako na noční můru. „Gulášový socialismus“ nebyla doba tak idylická, jak se dnes ze zpětného pohledu leckomu jeví, byť pravdou je, že Státní bezpečnost tehdy využívala spíše své pověsti, než metod přímého teroru. I proto byla skupina disidentů tak nepočetná; není totiž pravda, že podpis Charty 77 byl prakticky bez rizika, protože

¹¹⁾ Hlavní správu StB z let 1966–1969 nelze ovšem srovnávat se stejnojmenným útvaru existujícím v letech 1952–1953, či jeho přímými předchůdci – velitelstvím StB a skupinou BAa – prostě proto, že jejich velitelům byly podřízeny teritoriální útvary StB, kterým J. Klíma naopak nevelel, a také jejich rozpočet neschvaloval, byť je možné, že jako náměstek ministra jejich rozpočet připomínkoval. Rozhodující slovo v tomto směru však měl tehdy „ekonomický“ náměstek J. Kotal. Ovšem způsob, jakým byly zajišťovány finanční potřeby teritoriálních útvarů SNB po vzniku federálního státu, mi vůbec není jasný. Víím pouze, že odpověď na tuto otázku je nejspíše zásadní (bagatelizovat ji rozhodně nelze) a že se ve fondech AMV nejspíše nenachází.

fyzická likvidace jejím signatářům – na rozdíl od padesátých let v Československu, či ve zhruba stejné době v latinskoamerických diktaturách – nehrozila (přínejmenším většinou).

S nástupem tzv. normalizace se operativci StB s nepřehlédnutelným gustem vrátili k metodologii, jejíž podstatou bylo vydávání příčin za následky a naopak. Ovládali ji s bravurní jistotou, a navíc měla i jméno – marxistická dialektika. O její metodologické spolehlivosti nebylo radno pochybovat. Přínejmenším nahlás a veřejně.

V tomto „obráceném gardu“ je třeba číst a kriticky analyzovat písemnou produkci StB z oněch let. Podle mých znalostí největší informační hodnotu nemá písemná produkce vlastních operativních složek, nýbrž útvarů zcela jiných, avšak rozhodujících a z mocenského hlediska klíčových. Ostatně vzestup a pád R. Baráka je toho výmluvným dokladem.¹²⁾

Pouhých několik týdnů poté, co zmíněná *Instrukce evidence* vstoupila v platnost (15. března 1951), zaslal 27. června 1951 velitel sektoru E (evidenčního) Václav Jiras¹³⁾ veliteli Velitelství StB Jaroslavu Horovi přípis, ve kterém shrnul první zkušenosti spojené se zavedením principiálně nového evidenčního systému, jehož přímým důsledkem byl vznik svazkové agendy v podobě, v jaké existovala přínejmenším do roku 1989 a jejíž vznik, stejně jako podobu, lze z *Instrukce evidence* a na ni navazujícího prováděcího *Řádu vedení evidencí* bezpečně odvodit. Vedle řady formálních pochybení, která však měla podružný charakter a jimž se nelze vyhnout při jakékoliv reformě zažitého způsobu vedení administrativy a s tím spojené změně administrativních návyků (obvykle mají neuvěřitelnou setrvačnost), upozorňuje i na zjištění, které zavedení nového evidenčního systému přineslo: „Pozoruhodný je počet případů, označených them. heslem ‚C‘ (t. zn. nevysvětleno), podle kterého prakticky činnost každé druhé osoby pozorované

¹²⁾ Srov. Jan Frolík, *Několik příkladů využití písemnosti, vzniklých z činnosti personálních útvarů MNB a MV při zkoumání jejich historického vývoje po roce 1945*. Sborník Archivu MV, 4, 2006, s. 221–249.

¹³⁾ Václav Jiras, podplukovník (1896–1969); personální spis není k dispozici, protože byl skartován nejpozději v roce 1977. Z evidenční karty založené v personální evidenci Ministerstva vnitra (jde o starší kartu „ležatého“ formátu A5) pouze plyne, že k 1. 7. 1952 byl jmenován prozatímním náčelníkem odboru E (ačkoliv je jasné odjinud, že tuto funkci fakticky zastával již před tím) a 22. 12. 1953 se stal náčelníkem I. zvláštního odboru, penzionován k 30. 10. 1954 (těsně předtím byl evidentně za účelem zvýšení výsluhového důchodu k 29. 9. 1954 povýšen na podplukovníka). Zásada, že personální spisy byly skartovány poté, co osoba, k níž byly vedeny, dosáhla „kalendářního“ věku 80 let, se poprvé objevuje ve Směrnici o vedení evidence příslušníků MV a správních a občanských zaměstnanců, která byla vydána jako příloha rozkazu ministra vnitra (RMV) č. 31 z 10. 10. 1963. Tato směrnice ukládala všem útvarům ministerstva předat do „archivu Správy kádrů“ personální spisy všech nesloužících příslušníků a zaměstnanců, pokud jejich kalendářní věk nepřesáhl 80 let, a personální spisy starších osob „zničit u současti“. Termín provedení byl určen k 31. 12. 1965. Z kalendářního věku 80 let se pak zřejmě stalo nepsané pravidlo i poté, co byl z „archivu Správy kádrů“ vytvořen depozitář personálních spisů ve Spišském Podhradí s tím, že spisy byly ničeny plošně a bez jakéhokoliv výběru vždy v lednu následujícího roku. Poslední „skartace“ zde proběhla v lednu 1990, tedy ještě předtím, než federální ministr vnitra R. Sacher vydal zákaz skartací. Tehdy byly zničeny personální spisy osob narozených v roce 1909.

státněbezpečnostními orgány je nejasná“. Velitel evidenčního sektoru, který v té době nebyl součástí Velitelství StB, nýbrž samostatným organizačním celkem (sektorem) Ministerstva národní bezpečnosti, tím neříká nic jiného, než že prakticky polovina osob, podchycených v evidencích StB, byla sledována, aniž by „orgánové StB“ dokázali věcně zdůvodnit, jaké k tomu mají důvody.

V. Jiras v uvedeném přípisu zmiňuje tři možné příčiny tohoto stavu, na prvním místě však uvádí, že „orgánové zakládají svazky osobní i skupinové, aniž by prověřili materiál“,¹⁴⁾ což bylo vysvětlení sice správné, avšak „pouze“ z hlediska formální logiky, respektující empiricky zjištěné skutečnosti a vyvozující z nich obecně platné závěry, akceptovatelné i z hlediska procesně věcného, nikoliv však již z hlediska marxistické dialektiky a „třídní analýzy operativní situace“. „Orgánové“ totiž za „prověřený materiál“ považovali pouhou dedukci, že jimi „rozpracovaná“ osoba (či skupina osob) se „činnosti, namířené proti zájmům pracujícího lidu“ dopouští proto, že jí k tomu předurčuje její sociální původ a ztráta společenského postavení (a majetku), způsobená „vítězstvím pracujícího lidu“. Jejich úkolem je pak tyto osoby evidenčně podchytit a shromáždit „důvody“ pro jejich zatčení; zbytek je pak již záležitostí „soudruhů z úseku vyšetřování“, kteří neměli ve zvyku „zklamat důvěru strany a lidu“.

V roce 2002 jsem publikoval tzv. kádrovou charakteristiku jednoho z nich; tehdy zřejmě zapadla bez povšimnutí, a proto ji nyní čtenářům zopakuji, neboť ji i dnes považuji za univerzálně platnou: „Politickou podstatu případu dokáže správně vystihnout, ale má těžkosti při psaní protokolů a trestních oznámení, ve kterých pro nedostatečnou slovní zásobu nedovede správně vyjádřit výsledky své práce. Částečně mu dělá potíže i pravopis.“¹⁵⁾ Doporučuji každému si tuto „kádrovou charakteristiku“ přečíst znovu a zamyslet se nad významem každého slova, které je v ní použito, přinejmenším proto, že měla obecnou platnost. Ze zachovaných dokladů o obsahu nejrůznějších školení (některé se zachovaly ve Sbírce kádrových rozkazů – někdy totiž tvořily přílohu rozkazů, jimiž byli soudruzi

¹⁴⁾ Srov. AMV, f. sekretariátu velitelství StB (310-54-16), přípis V. Jirase z 25. 7. 1951 Zakládání svazků VStb – statistické přehledy. Z přiložených statistických přehledů vyplývá, že pracovníci II. odboru V StB (vnitřní reakce) za období od 1. 3. 1951 do 30. 6. 1951 si takto počínali v 31,25 % případů a III. odboru (boj proti škůdcům v ekonomice) dokonce v 38,58 % – a to se uvedená čísla týkají osobních svazků, tedy svazků, založených na konkrétní osobě! Tento přípis je zajímavý i z diplomatického hlediska. V. Jiras se zde podepisuje jako „velitel odboru E“, což pouze dokládá nespolehlivost personálních evidenčních karet, zejména starších. Z kancelářských poznámek je zřejmé, že původně velitel velitelství StB J. Hora přikázal veliteli sekretariátu Vlastimilu Kroupovi (1922–1986) připravit tento přípis k projednání na poradě velitelů sektorů (5. 8. 1951), z neznámých důvodů však byl projednán pouze na poradě velitelů sekretariátů a jejich zástupců 10. 8. 1951 (která ji ovšem mohla pouze vzít na vědomí, protože pokyny operativním pracovníkům mohli vydávat pouze velitelé sektorů, takže J. Hora evidentně vše „zahrál do autu“ – proč?), jak je patrné z poznámky písaře, jehož rukopis neznám, kterou V. Kroupa pouze vidimoval, takže není jasné, zda se uvedené datum 10. 8. 1951 nevztahuje pouze k datu vidimace. Považuji za krajně nepravděpodobné, že by se tak protřelý matador, kterým V. Jiras nesporně byl, nedověděl, jak bylo s jeho přípisem naloženo a jaké závěry z toho má pro sebe vyvodit.

¹⁵⁾ Srov. Jan Frolík, *Ještě...*, s. 438.

na tato školení vysílání) vyplývá, že zdaleka nejvíce pozornosti (85 až 90 %) bylo věnováno marxismu-leninismu, zbytek „právníckému minimu“ a „služební tělovýchově“ – služební zbraň a teplákovou soupravu s sebou! Rovněž doporučená literatura se omezuje na díla „klasiků“ a trestní kodexy jsou zmiňovány až v poslední řadě, o pravidlech pravopisu či dokonce stylistice v nich není pochybitelně ani zmínka. Na tyto „soudruhy zvláštního ražení“ bylo prostě spolehnutí.

Václav Jiras, který byl mezi výkonnými funkcionáři Ministerstva národní bezpečnosti skutečným stařešinou, vlastně sděloval novému veliteli StB Jaroslavu Horovi, který vystřídal O. Závodského teprve v únoru 1951, že se sice od základů změnil evidenční systém, nikoliv však zažitá praxe těch, kteří do něj vkládali vstupní údaje, jež tento systém pouze nově zpracovával, třídil a následně i vykazoval. I nadále vytipovávali jednotlivce i skupiny „evidování hodné“ plošně, podle „třídních hledisek“, aniž by mohli tento předpoklad odůvodnit něčím konkrétním, tj. nikoliv ideologicky – to byla z dobového hlediska velmi „kacířská“ myšlenka. Přitom právě V. Jiras měl z titulu své funkce jako jeden z mála funkcionářů Ministerstva národní bezpečnosti přímý, nezprostředkovaný vzhled doslova „do střev“ Státní bezpečnosti. Proto jeho stručné glose přikládám takovou váhu. Snad jedině Pavel Gawlik,¹⁶⁾ který měl na hospodářském odboru na starosti dohled nad účetnictvím Velitelství StB (včetně zpravodajského paušálu), byl ve srovnatelném postavení. Všichni ostatní byli totiž konec konců odkázáni především na hlášení svých podřízených. Oba, spolu s asi půltuctem dalších nenápadných „kancelářských krys“, zůstali nepovšimnuti jak vyšetřovateli Inspekce ministra vnitra, tak vojenskými prokurátory, ale v roce 1968 i novináři. Přitom právě oni nám mohli zanechat mimořádně cenné a fakty podložené svědectví o počátcích formování bezpečnostního aparátu a jeho fungování. Nestalo se tak, a to je věčná a bohužel nejspíše i nenapravitelná škoda.¹⁷⁾

¹⁶⁾ Pavel Gawlik, major (nar. 1909); protože personální spis rovněž není k dispozici (viz pozn. 13), jsme odkázáni pouze na evidenční kartu z personální evidence. Podle údajů, které jsou zde zaznamenány, přišel na Ministerstvo vnitra v roce 1949 (členem KSČ byl od roku 1946) jako absolvent „veřejné obchodní školy gymnasiální“, od roku 1952 zařazen v účetně a poté na vnitřní a organizační správě. Do výsluhového důchodu odešel v roce 1964 s tím, že „odchodné nenáleží, jde o zvýhodněnou změnu zaměstnání“. O jaké místo šlo, však nevíme. V letech 1971–1972 si přivydělával, samozřejmě již jako občanský zaměstnanec, na Správě pasů a víz.

¹⁷⁾ Na podzim 1962 vyzval nový ministr vnitra L. Štrougal své podřízené, aby zaslali zvláštní komisi, zřízené při sekretariátu náměstka J. Klímy, svá vyjádření, vzpomínky a postřehy či hodnotící soudy o období „porušování socialistické zákonitosti“. Když jsem v září 1991 nastoupil do funkce ředitele odboru, našel jsem tento materiál ve fondu Z. Původně jsem jeho historickou hodnotu posuzoval jako značnou; některá vyjádření byla totiž opravdu spontánní. Po letech jsem však zjistil, že se do této „ankety“ nezapojoval nikdo z opravdu zasvěcených funkcionářů. Že mlčeli náčelníci správ mne nepřekvapuje, jistě totiž již věděli, že doba jejich působení ve službách ministerstva se počítá pouze na týdny. Vše, co věděli, si však nechali pro sebe i tak informovaní lidé jako tajemník kolegia ministra JUDr. Komárek, šéf ministerské legislativy JUDr. Lukeš, vedoucí právního oddělení JUDr. Blažek, náčelník Zvláštní inspekce Správy kádrů Emil Janča a mnozí další – vlastně všichni, jejichž svědectví mohlo být opravdu klíčové, P. Gawlika nevyjímaje.

Za situace, kdy byli zejména příslušníci SNB neustále vyzýváni k „bdělosti“, protože žijí v období „zostřujícího se třídního boje“, a kdy v ruzyňské věznici již skončil nejméně někdejší prominent, počínaje generálním tajemníkem KSČ včetně dvou náměstků ministra národní bezpečnosti a velitele StB, a také dr. Černý a J. Brož, s nimiž byl Jiras v úzkém úředním (a možná nejen úředním) styku, to byl dost odvážný krok; mám sice teorii, jakých argumentů hodlal při své případné obhajobě použít, ale o tom až jindy. Jedno však vím naprosto jistě. V roce 1951 by mu ani nejpádnější argumenty zcela jistě nebyly nic platné. On sám nám k tomu nic neřekne – zemřel v prosinci 1969, shodou okolností krátce před tím, než se autor těchto řádků vydal na cestu, v jejímž průběhu se stal jednou z osob, které byly tímto systémem evidovány, a nakonec tím, kdo byl správou tohoto systému pověřen a kdo si z něj učinil předmět svého badatelského zájmu.

Jisté je pouze, že žádný z Jirasových nástupců (Bedřich Radoň a Zd. Kupec) se již takto jasně nikdy nevyjádřil. Ostatně i Václav Jiras si propříště všechny další hodnotící komentáře k údajům, jež vyplývaly z evidenčního systému, nechal raději pro sebe. Nejspíše věděl proč. Ti, kteří jej vystřídali ve funkci, se rozhodli pro pragmatictější postup. Spočíval v průběžném „vytřídování“ „zastaralých“ či „neověřených“ poznatků a jejich postupném převádění do jiných, tzv. sloučených svazků, následovaných přemanimulováním do různých pomocných fondů, zejména „fondu T“ (taktický) a „fondu S“ (staré spisy, logičtější zkratka „SS“ se v roce 1954, kdy tento fond vznikl, jevila zřejmě z historických důvodů jako nevhodná).¹⁸⁾

¹⁸⁾ V některých případech však vytříděné staré spisy nebyly sešity do svazků a zařazeny do fondu S, nýbrž zařazeny do některých fondů Studijního ústavu. Někdy byl smysl takového postupu zřejmý: bylo tomu tak tehdy, když již v těchto fondech bylo k dané osobě zařazeno více „poznatků“. V jiných případech mi však důvody tohoto jejich postupu unikají. Navíc kořistné a původní (operativní) písemnosti nebyly jediným „zdrojem“ jak pro tvorbu fondů S, tak pro doplňování fondů Studijního ústavu MV. Zčásti byl totiž využit i spisový materiál kriminální policie, k jehož prohlídce došlo v roce 1952 na základě tajného rozkazu náčelníka HS VB č. 57 z 29. 9. 1952. Tento rozkaz nařizoval vytříditi ze spisů uniformované policie „spisy, obsahující státněbezpečnostní poznatky“ (především informátory prvorepublikových bezpečnostních složek v řadách KSČ, konfidenty Gestapa a také výsledky šetření k osobám, které se ucházely o státní službu), dále spisy, „obsahující kriminální poznatky“ a také „dokumenty historicky cenné“ („které osvětlují činnost a boje dělnického hnutí a KSČ“) a nakonec spisy bezcenné, určené ke skartaci. Srov. AMV, f. sekretariátu V StB (310/55/7), kde je výňatek z uvedeného rozkazu založen. Evidentně však šlo o prohlídku zběžnou a povrchní, jinak by totiž nemohlo dojít k „objevům“ učiněným na přelomu let 1959/1960. Srov. Jan Frolík, *O první archivní prohlídce u bezpečnostních složek MV a nejen o ní*. Sborník Archivu MV, 4, 2006, s. 353–364. K budování Studijního ústavu MV, srov. též zajímavou biografickou studii P. Cajthamla, věnovanou prvnímu náčelníkovi Studijního ústavu Karlu Fremundovi, *Komunistický policista a minulost*, tamtéž, s. 89–106. Potíž byla v tom, že obdobnou „sběratelskou aktivitou“ se zhruba v téže době zabýval i Ústav dějin KSČ. V únoru 1952 se jeho ředitel (a bývalý velitel StB) Jindřich Veselý obrátil dopisem na ministra národní bezpečnosti K. Bacílka, ve kterém jej požádal (pod hlavičkou kulturního a propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ) o postoupení materiálu, „týkajícího se dělnického hnutí u nás“. Zatím mělo jít pouze o písemnosti a knihy z majetku „zajišťovaných osob“. Tento požadavek však byl odůvodněn obtížně zpochybnitelnou (z dobového hlediska) argumentací: „budujeme po vzoru Ústavu Marxe, En-

Důsledkem tohoto jejich postupu však dnes je, že při dohledávání svazků registrovaných např. v roce 1954 musíme procházet řadu archivních protokolů, abychom vyhledali archivní čísla, k nimž odkazují předcházející archivní protokoly, bohužel však s tím výsledkem, že zhruba po několika minutách v 95 % případů skončíme u archivního čísla, jež je uzavřeno záznamem „zničeno“, „skartováno“, a máme-li štěstí, je zde uvedeno i datum, kdy k tomu došlo. Tento „skartační proces“ trval nezdědka i 20 let. Čím níže postupujeme po časové ose a proti proudu času, tím častěji se s tímto jevem setkáváme. Zachované svazky (včetně agenturních) z padesátých a šedesátých let jsou skutečnými solitéry. Zejména srovnáme-li jejich dodnes zachovaný počet (odvozený od ukládacích lhůt, které na nich byly před rokem 1989 vyznačeny) s celkovým počtem svazků, ukládaných zhruba v téže době. Tato disproporce je nápadná již na první pohled: stačí zalistovat v archivních protokolech „okolo“ data jejich uložení. Z povrchní, ryze kvantitativní analýzy (omezené pouze na souhrnné statistické údaje) zdánlivě vyplývá, že těchto zachovaných svazků z padesátých a šedesátých let minulého století není zdánlivě tak málo. Podrobnější (a serióznější) strukturální a chronologický rozbor však odhalí, že jde vlastně o jednotliviny, fakticky vytržené ze souvislostí. Doporučované dohledávání dobových, „souvisících“ svazků je proto – na rozdíl od sedmdesátých či osmdesátých let – počínání v podstatě marné; úspěšné totiž může být pouze náhodou. Na „úřadování“, jehož metodologickým principem je spoléhání na náhodu, žádný soudný ministr financí, bez ohledu na stranickou příslušnost, ovšem neuvolní ani zlámanou grešli.

Tento veřejně neartikulovaný, avšak důsledně aplikovaný postup správců tzv. operativních archivů byl sice z hlediska jeho autorů pro jejich kariérní postup či „držbu funkčních lén“ bezpečnější, než jeho písemně fixované zdůvodnění, jež ovšem kdykoliv později mohlo být podrobeno kritice (což byl evidentně důvod, proč se jednalo o praxi, o které se nikdo ze zainteresovaných nahlas příliš nešířil), nám však přinesl i mnohá dnešní trápení. Případy, kdy se shora uvedené „střední“ signatury objevují např. ve svazcích, inspekčních zprávách či dokonce v rehabilitačních soudních spisech vzniklých před 40–50 lety, jsou poměrně

gelse a Lenina v Moskvě Ústav dějin KSČ“. Srov. AMV, f. sekretariátu V StB (310/55/12), dopis J. Veselého K. Bacílkovi z 14. 2. 1952. V jiných případech však StB o obsah nalezených registratur zájem neprojevovala, respektive šlo o zájem ryze utilitární. To se týká zejména agendy Ústředního úřadu hospodářského, uložené v budově Pověřenelectva obchodu, poté, co jej jednotky Rudé armády zabavily v Piešťanech. Šlo o agendu týkající se postupu slovenských úřadů vůči Židům v letech 1940–1944. V rozporu s tvrdošíjně tradovanou (a zřejmě nevyvratitelnou) legendou spisy nebyly odvezeny do Prahy. Pracovníci bratislavského krajského velitelství StB je 28. 4. 1951 prohlédli. Zkonstatovali ovšem, že se jedná o materiály týkající se osob, které buď zahynuly v koncentračních táborech, případně se z ČSR vystěhovaly, a navíc z nich nelze zjistit, zda šlo o aktivní sionisty. Proto „po stránce státně bezpečnostní nejsou tak důležité, aby musely být pojety do archivu MNB“. Výjimku učinili pouze u knih žadatelů o zabavený židovský majetek (arizaci), které převzalo KV StB Bratislava. Zbytek byl ponechán na místě. Srov. AMV, f. sekretariátu V StB, 310/55/13, hlášení krajského velitele v Bratislavě Hrbáčka z 30. 4. 1951 a souhlas velitelství StB s navrženým postupem z 3. 5. 1951.

časté, a bývá velmi obtížné vysvětlit některým badatelům, že spis, jehož předložení se dožadují, byl s konečnou platností zničen např. v roce 1973. Jsou i tací, které nepřesvědčí ani to, když výše popsanou pouť od jednoho archivního protokolu ke druhému podnikneme znovu a v jejich přítomnosti. I to je důvod, proč jsem se od počátku bránil tomu, aby byl tzv. operativní archiv vůbec jako archiv označen, a proč jsem jej původně (v roce 1991) definoval jako lustrační spisovnu (registraturu).¹⁹⁾ Operativní archivy Státní bezpečnosti tedy nesloužily k trvalému uložení písemností s nespornou historickou hodnotou, která by jim byla přisouzena na základě obecně uznávaných odborných hledisek ve skartačním řízení, nýbrž šlo o depozitáře, jejichž obsah byl pravidelně, systematicky a průběžně bez náhrady ničen. V žádném případě tento postup nelze porovnávat s vnitřní skartací, tj. likvidační balastního, duplicitního, ba multiplicitního písemného materiálu, prováděnou za odborného dohledu. Právě naopak, do stoupy byly odesílány zásadně originály, a to podle zásad, které s odbornými hledisky neměly nic společného (snad s výjimkou fondu H – historického). Příslušné metodické pokyny braly ohled pouze na případné budoucí operativní využití a také na okamžitou politickou situaci (např. likvidace fondu R – rehabilitačního).²⁰⁾

Celkový pohled sice zkresluje tzv. divoké skartace z počátku prosince 1989, které měly (především v Brně) povahu ničení veškerých písemností, ale tento jev by nás neměl mýlit. Stačí provést myšlenkový pokus, spočívající v předpokladu, že k listopadu 1989 nedošlo, a jevové pole se okamžitě stane přehlednější. Je to mimochodem i jediný případ, který znám, kdy je kontrafaktuální (alternativní) historie užitečná nejenom jako zábava. Připouštím však, že navíc pak ještě byla někdy brána v potaz i hlediska, jež mi dodnes nejsou zcela jasná, protože mi jejich logika uniká.

Nenašel jsem např. nikde písemný pokyn, na jehož základě bylo na podzim 1988 započato se skartací vyšetřovacích spisů osob, na které se vztahovala amnestie prezidenta republiky vyhlášená k 50. výročí vzniku Československa – tedy osob, stíhaných pro „nedovolené opuštění republiky“. Z archivních protokolů lze pouze vyčíst, že k těmto osobám nesměly být archivovány žádné další spisy či operativní svazky, a dále, že toto rozhodnutí nebylo realizováno v plném rozsahu

¹⁹⁾ Srov. Jan Frolík, *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989*. SAP, 41, 1991, s. 449.

²⁰⁾ Srov. Jan Frolík, *Zvláštní fond (fond Z) operativního archivu Státní bezpečnosti*. Sborník Archivu MV, 2, 2004, s. 300. Kromě RMV č. 28/1963, uvedeného tamtéž v pozn. č. 12, je v této souvislosti zapotřebí upozornit na skutečnost, že šlo o systematickou a důslednou snahu vyloučit z okruhu působnosti StB pokud možno všechny (stávající) členy KSČ. Srov. např. RMV č. 33 z 22. 10. 1963, *Prověření a přehodnocení operativních archivních fondů Státní bezpečnosti*, kterým bylo uloženo zahájit tuto prověrku k 1. 11. 1962 a dokončit ji k 31. 12. 1963. Stejný smysl měl i RMV č. 10 z 17. 2. 1964, Evidování NO (= „nepřátelských osob“, pojem, který postupně nahradil dříve užívanou a evidentně z ruštiny přejatou kategorií „bývalých lidí“ – aut.). Tento rozkaz přímo ukládal: „Z dosavadní evidence tzv. ‚BL‘ (sic!) bez výjimky vyřadit všechny členy KSČ a soustředěné závadové materiály předat příslušným stranickým orgánům. Ostatní materiály zničit.“

hu – zdali se tak nestalo pouze z časových důvodů, ovšem jasné není. Je rovněž jisté, že toto rozhodnutí se týkalo pouze pražského operativního archivu, který byl přímo spravován tehdejší statisticko-evidenčním odborem Federálního ministerstva vnitra, v němž byly uloženy svazky a spisy ústředních operativních a vyšetřovacích správ a pražských útvarů StB. Krajské operativní archivy takto nepostupovaly, ačkoliv statisticko-evidenční oddělení Správ StB byla metodicky řízena stejnojmenným odborem ministerstva. I to mě vede k domněnce, že šlo nejspíše o ústní pokyn, který náčelník statisticko-evidenčního odboru mohl vydat pouze v okruhu své bezprostřední působnosti.

Tuto hypotézu podporuje i skutečnost, že v pražském operativním archivu začaly, jak opět dokládají pouze archivní protokoly, skartace vybraných vyšetřovacích spisů již přinejmenším v roce 1987. Porovnáním s deníky vyšetřovacích spisů jsem zjistil, že původně šlo výlučně o vyšetřovací spisy osob, stíhaných pro trestný čin nedovoleného opuštění republiky, jejichž trestní stíhání však bylo zastaveno. Zhruba kolem roku 1975 totiž vyšetřovatelé StB (a jistě i prokurátoři všech stupňů) přistoupili na věcně nesmyslný a právně vadný (protože retroaktivní) výklad zákona, který však pro ně byl, jak dnes říkají pracovníci softwarových firem, uživatelsky příteľný.

Důsledkem této pochybné právní konstrukce bylo, že bagatelních případů, kterých však bylo po období 1968–1970 obrovské množství, se doslova zbavovali následujícím způsobem: vyčkali, až „pachatel“ získá občanství hostitelské země (o tom se dověděli od jeho příbuzných, figurujících v případě jako svědci) a trestní stíhání následně zastavili s bizarním odůvodněním, že jelikož jde o cizího státního příslušníka, nelze jej stíhat pro trestný čin nedovoleného opuštění republiky, protože toho se podle znění zákona mohl dopustit pouze československý občan. Nepotřebovali k tomu často ani řádný úřední doklad, stačilo jim, když jim tuto skutečnost potvrdili svědkové, byť šlo nutně pouze o svědectví z doslechu. Inu, soudruzi toho prostě měli hodně, a takto uzavřené případy bylo možné vykazovat jako případy vyřešené a vyšetřené. Na takové statistiky náčelníci pohlíželi s potěšením a přihlíželi k nim i při udílení tzv. peněžních darů – mimořádných i ročních (předvánočních). A peněžní dary, které však mohl obdržet pouze příslušník SNB, nepodléhaly, na rozdíl od odměn, zdanění. Muselo jít o praxi dosti rozšířenou (přinejmenším zpočátku), protože v řadě vyšetřovacích spisů jsou svědci – do protokolu! – přímo vybízeni, aby vyšetřovatelům neopomněli sdělit, až jejich uprchlý příbuzný cizí státní občanství získá.

Tato praxe však neměla dlouhého trvání, protože poté byl zvolen jiný (a pro československé úřady zajímavější) postup, který měl navíc i tu výhodu, že do určité míry pomáhal řešit i chronicky „podvyživené“ státní valutové rezervy. Byť šlo o příspěvek z hlediska celostátní valutové bilance jistě velmi málo významný, již skutečnost, že přesto nebyl přehlédnut, svědčí o tom, jak zoufalá byla snaha československých úřadů získat „tvrďe“ valuty doslova „ber, kde ber“. V takovém případě trestní stíhání bylo pouze odloženo a stíhané osoby byly vyrozuměny – prostřednictvím konzulátů – o možnosti si tzv. upravit vztahy s česko-

slovenským státem. Po složení nemalé částky, formálně odůvodněné např. jako úhrada nákladů vynaložených na jejich vzdělání (ústavou ovšem definované jako bezplatný nárok) bylo trestní stíhání cestou milosti prezidenta republiky zastaveno a tito lidé byli i formálně „propuštěni ze svazku československé státní příslušnosti“. Samozřejmě nemohlo jít o osoby, které stranickému vedení jakkoliv vadily, případně měly u někoho ve stranické hierarchii (žádosti byly posuzovány individuálně a „zprávy o pověsti“ tvořily jejich součástí) příslušný „černý puntík“. ²¹⁾ Prostě to byla dosti ponižující procedura, úvodním jednáním na konzulátech počínaje (nemalé procento jejich zaměstnanců ostatně tvořili „vysazení“ příslušníci rozvědky). Na druhou stranu tak ovšem získali možnost legálně navštěvovat příbuzné, podporovat je materiálně i finančně a např. dovážet nemocným rodičům zahraniční léky, bez kterých se nemohli obejít ²²⁾ a které jim československé „bezplatné“ zdravotnictví nemohlo poskytnout. Několik jsem jich znal osobně; někteří bez vypytování sloužili jako méně významní kurýři (spíše záložní a duplicitní), jiní naopak jakoukoliv angažovanost ve prospěch jakékoliv opoziční činnosti zdvořile, leč rozhodně odmítli. Je snadné, a podle mne i laciné, je za to dnes odsuzovat, takže já to rozhodně dělat nebudu.

Legislativní oporou pro výše popsany „skartační“ postup, zejména pokud jde o operativní svazky, byla původně *Směrnice pro zacházení se spisy*, jejichž obsah je nutné „v obecném zájmu utajit před nepovolanými osobami“. Ta byla prováděcím nařízením k usnesení vlády z 15. 7. 1952 o „opatření ke zvýšení ochrany státního tajemství ve všech oborech hospodářské a státní správy“. Tuto směrnici

²¹⁾ Materiály vztahující se ke vzniku tohoto postupu jsou založeny v AMV ve f. sekretariátu ministra, 5. díl inventáře (A2/5), který je vlastně fondem právního odboru FMV, jenž tehdy plnil i funkci odboru legislativního. Z těchto dokladů plyne, že šlo skutečně o komplexní soubor právních kroků (snad právě z tohoto důvodu jsou zde založeny i zápisy z operativních porad), na jejichž vzniku se podílely i nejrůznější komise tehdejšího Úřadu předsednictva federální vlády, ÚV KSČ a také Státní banky československé – nevynechal bych ani archiv Živnostenské banky. Právě u té, jako u jediné banky v Československu, bylo tehdy možné založit i valutový (nikoliv pouze devizový) účet; její fondy převzal Státní oblastní archiv v Praze. Neudivilo by mne, kdyby se zjistilo, že leckterá z finančních hvězd devadesátých let se tehdy jako mladý referent podílela na vypracování podkladů pro „finanční zajištění“ tohoto postupu.

²²⁾ Nedostatkové léky byly v té době velmi účinným nástrojem vydírání ze strany StB. Část jich byla využívána pro potřeby stranických prominentů – dokládá to např. osud léků, zabavených pracovníky II. sektoru, z jejichž „kořisti“ skončilo 10g streptomycinu a dávky 200 000 jednotek penicilinu ve „stranické nemocnici, bývalém Borůvkově sanatoriu“. Srov. AMV f. sekretariátu velitelství StB (310/60/7), zápis o převzetí ceností od sekretářky velitele II. sektoru Čecha z 5. 3. 1951. Z téhož zápisu se dovídáme, že penicilin byl zabaven u V. Součka z Chocně. Tyto léky byly využívány i k „financování“ agenturní sítě, jak dokládá požadavek KS StB Nitra na „obstarání léků k agenturním účelům“. Srov. AMV, f. sekretariátu velitelství StB (301/56/7), žádost KS StB v Nitře z 23. 11. 1953. Konzultoval jsem tento problém s odborníky z kabinetu dějin medicíny I. fakulty všeobecného lékařství UK, abych zjistil, které léky v té době byly nedostatkové. Sdělili mi, že spíše bych se měl ptát, které (inzulín nevyjímaje) nebyly? Vydírání tímto způsobem prostě neměli na výběr a bylo to zjevně vydírání účinnější než použití fyzického násilí. Závěrem pouze dodávám, že po řadě let studia ve fondech AMV jsem se domníval, že se ze mne stal otrlý cynik. Doznávám ovšem, že tento přípis svou bezmeznou amorálností zaskočil i mne.

vydalo Ministerstvo národní bezpečnosti pod č. j. S-8778/40-taj.-52; není sice datována (přestože jde o tištěný text), ze zmocňovacího ustanovení však plyne, že v platnost vstoupila k 1. 8. 1952. ²³⁾ Obsahuje i čl. VII, nazvaný přímo „Ničení utajovaných spisů“. Odstavec 67 pak stanoví jednoznačně: „Přísně tajné a tajné spisy, které nemají trvalý význam a dokumentační a historickou cenu, nemají být trvale ukládány. Aby byly trvale ukládány pouze přísně tajné a tajné spisy, provádí se jejich vyřídění podle příslušných (skartačních) předpisů zpravidla koncem roku.“ Utajované spisy, které takto ohodnoceny nebyly, putovaly do stoupy (znění odst. 68 je v tomto ohledu nesmlouvavé – „se ničí“). ²⁴⁾

Trik spočíval v tom, že normotvůrce (JUDr. Milan Doležal, pozdější náčelník II. zvláštního odboru) nezavádí pojem „trvalý význam“ bezúčelně, byť na první pohled je duplicitní k pojmům „dokumentační“ a „historická“ cena. Věděl totiž přesně, čeho chce dosáhnout. Jeho cílem bylo legislativně zdůvodnit vznik archivů s utajovanými písemnostmi. Takto vznikly tzv. operativní (původně zpravodajské) archivy. Pojem „trvale ukládány“ totiž nelze považovat za archivování, tj. za uložení písemností, které mají pouze dokumentační a historický význam a ke správním účelům (či účelům, na něž lze pohlížet obdobně) již nejsou potřebné. Uvedená směrnice tedy sice pojem skartační řízení přinejmenším nepřímou zná, nicméně z logiky platné normy nikterak nevyplývá, že poté, co došlo k parodii na skartační řízení (a tedy „archivování“), automaticky pominul u utajovaných písemností význam chráněného zájmu, protože ten je odvozen od jejich správních hodnoty (či hodnoty jí obdobné), jež tímto aktem anulována nebyla. K tomu odkazuje normotvůrcem vytvořená pojmová konstrukce „trvalého významu“, nepochybně zavedená právě za tímto účelem.

Správní (či obdobné) lhůty se tak staly v podstatě „nepromlčitelnými“, protože byly nahrazeny vágním hlediskem „pomínutí významu chráněného zájmu“, o němž mohli rozhodnout pouze věcní gestoři, v tomto případě totožní s původci. Důsledkem tohoto postupu pak bylo, že i po předání utajovaných spisů k „trvalému uložení“ nebyl vyznačený stupeň utajení tímto ryze a pouze administrativním rozhodnutím dotčen (protože tento právní důsledek nemělo) a vyznačený stupeň utajení nebyl následně zrušen: „archivované“ utajené spisy zůstávaly i nadále utajované a další manipulace s nimi se řídila zásadami, stanovenými uvedenou směrnicí. V zájmu objektivit je však zapotřebí připomenout, že obdobné „archivy“ vznikaly na obou stranách fronty studené války. Když jsem začal na podzim 1990 připravovat nový zákon o ochraně utajovaných skutečností (pozdější zákon č. 148/1998 Sb.), obstarali jsme si pochopitelně všechny obdobné zákony zahraniční (americké, britské, německé a francouzské) – byly si natolik podobné s naším, že jsem si tehdy opravdu kladl otázku: kdo od koho vlastně opisoval? Vznik „archivů“ s utajovanými písemnostmi však umožňovaly všechny.

²³⁾ Srov. AMV, fond statisticko-evidenčního odboru (A 31), i. j. 29, kde je uvedena Směrnice založena.

²⁴⁾ Tamtéž.

Tak tomu mělo být (alespoň) u nás i nadále až do roku 1989, protože všechny další obdobné předpisy, ať již šlo o prováděcí nařízení k vládním vyhláškám či nakonec k zákonu č. 102/1971 Sb., o ochraně utajovaných skutečností tuto právní klíčku zachovaly. V roce 1990 jsem v operativních archivech jiné písemnosti, než ty, které jejich původci označili jako přísně tajné či tajné, nenašel (s omezenou výjimkou vyšetřovacích spisů). Již v roce 1952 se tedy otevřela legislativní možnost vytvářet protimluv, tedy „archivy“ (v podstatě ale depozitáře) utajovaných písemností. S jejich obsahem pak mohli jejich správci nakládat podle vlastního uvážení (tj. posuzovat co stále má či nemá „trvalý význam“), a také tak výše popsaným způsobem činili. Z „trvalého významu“ se postupem času stalo výlučně hledisko případné budoucí operativní využitelnosti.

Předpisy upravující vedení administrativy při produkci tzv. svazkové agendy a stanovící zásady manipulace se svazky (předpisy A-oper) je vždy nutné studovat souběžně se směrnici o nakládání s utajovanými spisy, platnými v téže době, protože z legislativního pohledu se jednalo v první řadě o písemnosti, obsahující utajované skutečnosti, a nikoliv o archiválie. Jiným způsobem nelze ke kloudnému výsledku dospět a zejména pochopit vnitřní logiku těch prvních, stejně jako příčinu jejich proměn v čase. Více než bohatě se vyplatí komparativní studium obdobných předpisů, užívaných složkou Veřejné bezpečnosti („VB-opery“), protože upravovaly v zásadě totéž.

Někdy se ovšem operativci StB v odhadu budoucí operativní využitelnosti fatálně spletli. Jen tak lze vysvětlit skutečnost, že svazek tajného spolupracovníka s krycím, nepříliš vynalézavým jménem Novák (registrační číslo 688), vedený k osobě Františka Tomáška, byl v Ostravě zničen, a to patrně již někdy v šedesátých letech minulého století. Zřejmě tehdy některý z příslušníků StB, zařazených na oddělení římskokatolické církve, prostě chybně odhadl kariérní potenciál, skrytý v tehdejší (podle svědectví pamětníků) původně nevýrazném klerikovi, a nepředpokládal, že jednou dosáhne nejen na kardinálský klobouk, ale také na stolec primase českého. Z evidenčních pomůcek (registračních a archivních protokolů) lze pouze vyčíst, že uvedený svazek byl zaregistrován (tehdejší III. správou, 3. odborem, 1. oddělením) 9. 6. 1954, což spolu se skutečností, že byl zaregistrován přímo v kategorii „tajný spolupracovník“ (tedy bez uplynutí „kandidátské“ lhůty), nejspíše naznačuje, že vznikl dříve – pravděpodobně v době internace Fr. Tomáška. Již v září 1954 byl svazek předán do Olomouce a v Ostravě pak – bez vyznačení data – skartován. Skutečnost, že skartace je podchycena v ostravském archivním protokole, může, ale nemusí naznačovat možnost, že k ní došlo až po roce 1960, tedy poté, co starobylá moravská metropole pozbyla statut krajského města. To jsou však již pouhé dohady. Stejně tak se nejspíše již nikdy nedovíme, zda byl obsah tohoto svazku ve formě výtahu založen i ve svazku akce Tajemník (registrační číslo 12846), protože tento svazek prověřované osoby, založený 1. 6. 1974, byl zničen 1. 12. 1989. Mohlo tomu tak být, a také nemuselo. Právě nejdůležitější části svazků (návrh na jeho založení, návrh na ukončení a jiné písemnosti se základní vypovídací hodnotou) vznikaly totiž zá-

sadně pouze v prvopise, a jestliže byly zničeny spolu se svazkem, jsou prostě nenávratně ztraceny a žádná kouzla „svazkologů“ je nemohou „zrekonstruovat“.

Osudovější chybu v úsudku však projevili polští kolegové StB (SB): v roce 1964 polští komunisté souhlasili s tím, že do prestižní funkce arcibiskupa krakovského bude zvolen Karol Wojtyła – předtím vetovali jiných sedm kandidátů, jistě i na základě doporučení pracovníků SB. V roce 1967 byl Karol Wojtyła jmenován kardinálem, v říjnu 1978 byl dokonce zvolen papežem. Poláci jsou přesvědčeni, že právě Jan Pavel II. byl hlavním „hrobařem“ sovětského východoevropského impéria. Něco na tom nejspíše bude. Jestliže je někdo i nadále přesvědčen o tom, že bez vědomí a souhlasu, komunistických tajných policí se ve střední a východní Evropě nemohlo nic zásadního odehrát, a pokud k tomu došlo, pak pouze v jejich režii, není mu zřejmě pomoci a jakákoliv debata s ním je zbytečná.

V některých případech mi však důvody původních správců těchto písemností nejsou dodnes zřejmé. Nevím např., z jakého důvodu nebyl agenturní svazek Bedřišky Karpinové (Adlerové), která v listopadu 1968 dobrovolně ukončila svůj život, převeden do fondu H, kam by jinak chronologicky patřil (vztahuje se především ke konci čtyřicátých let, kdy vystupuje pod krycím jménem Joe), nýbrž přefotografován, takže dnes je k dispozici pouze na mikrofilmu a ponechán v operativním archivu – do fondu Z však převeden nebyl, což znamená, že sám o sobě jeho obsah nebyl nijak explozivního charakteru, o čemž jsem se sám přesvědčil. Snad to souvisí s akcí Skaut a ďábelsky rafinovaným plánem, který byl touto akcí sledován a jehož obrysy zatím jen matně tuším. Někjaký důvod pro tak nezvyklou manipulaci s tímto svazkem totiž existovat musel.

Jiným zajímavým problémem je otázka, proč byla výše popsaná „archivní“ praxe československé Státní bezpečnosti tak odlišná od postupu, který zvolila východoněmecká Stasi; ten byl totiž přesně opačný. Snad to souvisí se špionážními aktivitami bývalé NDR a s tím, že pokud občané NDR emigrovali, jejich cílovou zemí byla v drtivé většině případů tehdejší SRN. Ze spisů archivovaných v NDR bylo navíc téměř vždy možné získat i základní údaje o řadě občanů SRN, protože to velmi často byli příbuzní občanů NDR. Možná i proto byla rozvědka Stasi úspěšná natolik, že Američané neváhali ani okamžik a jejich archivů se zmocnili jako své legitimní válečné kořisti i za cenu flagrantního porušení všech zásad mezinárodního práva. Později je sice Němcům vrátili, nemám však ponětí v jakém rozsahu – když jsem se snažil získat odpověď, dostalo se mi pouze mimořádně ostrého varování, abych se o to ve vlastním zájmu dále nestaral. Navíc přišlo od těch, jejichž slova nedoporučuji brát na lehkou váhu. Od Poláků jsem se dočkal pouze mlhavých odpovědí, zato maďarští kolegové byli velmi vstřícní a bez klíčkování mi vysvětlili, že maďarská AHV postupovala ještě radikálněji než StB. V Maďarsku bývaly plošně a průběžně skartovány svazky osob starších 70 let.

Podle názoru, ke kterému jsem dospěl asi v roce 1993, je totiž z hlediska uznávaných zásad archivní teorie a praxe existence operativního archivu nesmyslná. V té době však nebylo ani pomyšlení na to, abych prosazoval to, k čemu časem stejně dojde, totiž k jeho zrušení a přiřazení operativních svazků a vyšetřovacích

spisů k fondům útvarů, které je vyprodukovaly, protože tam nepochybně patří. Jsem totiž přesvědčen, že jedině po jejich zařazení do souvislostí a do kontextu ostatní písemné produkce jejich přímých původců, ztratí „svazky StB“ svoji magickou (a scestnou) přitažlivost. Pak bude teprve zřejmé nejenom to, co je jejich obsahem, ale také, a to je z hlediska historického zkoumání podstatnější, co bylo důvodem jejich vzniku, jaká byla motivace jejich původců (individuální i skupinová) a také, co si o jejich obsahu má badatel myslet – což je ovšem záležitost interpretační, do které nemá správce písemností již co mluvit.

Ovšem poté, co bych to udělal, by mne novináři i „nezávislí odborníci“ zcela jistě ukřižovali. Ztratili by tak možnost, po které baží ze všeho nejvíce: bleskový (tedy mechanický a intelektuálně nenáročný) přístup ke konvolutům negativních poznatků, soustředěných k jednotlivým osobám. Podle médií vytvořené tradice byly „estébácké archivy“ (které ve skutečnosti jako skutečné archivy nikdy – přinejmenším v Československu – neexistovaly) poničeny koncem roku 1989. To, co z nich zbylo, bylo zpřístupňováno nedostatečně, neochotně a navíc je i zpracovávalo diletanty s pochybnými úmysly. Tak zní mediální dogma. Pro Rakušany je také jaderná elektrárna v Temelíně prostě „Schrottreaktor“ – a basta.

Obsah svazků je v důsledku vývoje jejich původců tím, čím je, a s čím se dnes historici setkávají, a také to, co je soudcům předkládáno jako důkazy. Jde proto obvykle o málo přehlednou směs pramenů původních – agenturních zpráv, jejichž datace („dobovost“) je sice nesporná, přesto jde pouze o informace „z druhé ruky“, zprostředkované, jejichž skutečný původ může být – přinejmenším někdy – opravdu dubiozní. A také pramenů primárních, tj. písemností úřední provenience, dokládajících vznik, povahu, rozsah a průběh tzv. opatření, na jejich základě přijímaných. Soudy však zajímá jen druhá skupina, a tu také vyhodnocují z hlediska toho, do jaké míry mají význam pro posuzování případů, které rozhodují. To jsem si v plném rozsahu uvědomil, když jsem sledoval průběh soudního líčení manželů Tominových. Šlo sice tehdy o trestní věc, přesto si soud získal můj profesní respekt, když dokázal – bez jakéhokoliv předchozího školení – oba druhy pramenů přesně odlišit a přiznat jim důkazní váhu, která jim i podle mého názoru náležela.

Závěrem bych se rád také vyjádřil ke spolehlivosti „svazků StB“ jako historického pramene a zejména pak k tvrzení, že zejména agenturní zprávy podávané informátory byly prakticky vždy přesné, spolehlivé a hodnověrné, protože jejich pravdivost byla ověřována pomocí „mnohonásobného kontrolního systému“. S tím prostě souhlasit nemohu, protože v řadě případů jsem našel v pramenné základně jednoznačnou oporu pro závěry právě opačné. K otázce kontroly a ověřování pravdivosti (a také úplnosti) zpráv, získaných prostřednictvím agenturní sítě, se zde nebudu vyjadřovat vůbec, protože by šlo spíše o výklad týkající se fungování tajných služeb a jejich vztahu k politickým elitám; možná by čtenáře zajímal (bezprostředně se totiž dotýká otázky „kdo s kým manipuluje“), přesto však soudím, že na stránky tohoto časopisu nepatří.

Chci tím vším říci, že podle mého názoru je informační spolehlivost „svazků StB“ mnohem nižší, než se nám „svazkologové“ snaží namluvit. Přirozeně to ne-

vylučuje, že může někdy jít o zprávy velmi přesné, které jako takové jsou využívány i profesními skupinami, o kterých by vás to nikdy nenapadlo. Vždyť ani autor této staťe nepochybuje o tom, že když konfident pražského policejního ředitelství Roman prohlásil: „to pivečko věru nebeský je dar“, tak měl pravdu. Ostatně ani tak protřelí finančníci z investiční skupiny Nomura o tom nepochybovali a zahájili výnosnou finanční operaci, dnes známou jako kauza „České pivo“.

Na druhé straně nelze přehlížet, že tyto konvoluty se přímo hemží písařskými omyly v podobě pravopisných chyb či překlepů, ale také vážnými omyly věcnými v datech narození, příjmení osob podchycených ve svazcích jsou někdy neuvěřitelně zkomolena (dosti často se to týká i záznamů v registrech svazků) a totéž se týká i křestních jmen. Ta jsou často nahrazována nespisovnými krajovými variantami (Jaroslav – Jarin) či zaměňována s podobně znějícími (Vladislav – Ladislav), a tato chyba se mnohdy „táhne“ celým svazkem; jindy je naopak „prostředávána“ správnými osobními údaji. Na tuto skutečnost reagovali správci lístkovnicové kartotéky velmi důmyslným krokem: vytvořili promyšlený a vysoce funkční systém skupin často zaměňovaných křestních jmen, která bez dalšího rozlišení přiřadili k příjmením – počítačová databáze EZO již takového výkonu z podstaty věci schopná není. Na Haničku Šabatovou, ve skutečnosti Annu (objekt akce Sojka) však byli krátkí i oni. Položit však – zprostředkovaně – správcům této „prehistorické“, protože lístkovnicové kartotéky (jejíž dnešní podoba však pochází až z poloviny padesátých let minulého století – právě asi z té doby pocházejí nejstarší evidenční karty, jež se mi v ní podařilo objevit) otázku, proč postupovali tak, jak postupovali, a jaké problémy se tím snažili vyřešit, se však již „svazkologové“ neodvážejí (bylo by to totiž pracné a nepohodlné). Také záměna osob stejných příjmení bývá dosti častým jevem. Zvláštním případem pak jsou ostravské registrační protokoly, v jejichž případě je vliv lašských nářečí a obecné češtiny natolik výrazný, že jde i o dialektologickou lahůdku, která má sama o sobě značnou vypovídací hodnotu; právě množství těchto písařských omylů totiž podává výmluvné svědectví o intelektuální úrovni jejich původců.

Za nejzdařilejší záměnu však považuji výkon, který předvedl řídicí důstojník akce Dub, jejímž cílem bylo sledování (tj. kontrola pohybu i styků) R. O. Jakobsona, když v roce 1957 jako účastník mezinárodního kongresu slavistů navštívil Prahu. Důsledně totiž účastníky kongresu označoval jako účastníky sjezdu slávistů. Neměl tedy – přinejmenším zpočátku – ani ponětí, o jakou sešlost se jedná a s kým bude mít tu čest. Zbraně ovšem nesložil: nechal Jakobsona sledovat a využil informátory. Řadu z nich (zejména taxikáře) jsem však v registračních protokolech nenašel, takže šlo dle všeho o informátory Veřejné bezpečnosti, jejichž hlášení se mu dostala na stůl v rámci tzv. hlášené povinnosti složky VB vůči složce StB.²⁵⁾ Svazek nám tedy poskytuje poměrně podrobný přehled o tom,

²⁵⁾ Tzv. hlášená povinnost příslušníků složky VB vůči StB je chápána v materiálech AMV bezmála jako notorieta – zřejmě i proto se doklady o její konkrétní podobě nalézají tak obtížně. Výstižný (a dobo-

s kým se Roman Osipovič v Praze stýkal, ve kterém hotelu byl ubytován atp. Obsah rozhovorů a diskusí, které vedl se svými předválečnými kolegy, je však zkeslen způsobem přímo komickým, prostě proto, že se spolu bavili o problémech a teoriích, jejichž podstatu řídicí důstojník akce vůbec nechápal.

Každý, kdo měl možnost se svazky pracovat a využívat je jako pramen, si tohoto jevu musel všimnout, včetně předního „svazkologa“, badatele R. Schovánka. Ten jich dokonce přečetl nejspíše více než já – je totiž „svazky StB“ doslova posedlý v tak rozsáhlé míře, že se nejspíše jedná o patologickou obsesi. Nedávno (MfD 21. 12. 2006) publikoval, pod označením „odborník na svazky StB“, dokonce jakýsi „metodologický manifest“, který – uznávám – je zřejmě pro laiky velmi přesvědčivý, i když jde o obvyklou směs a obratnou kombinaci pravdy a zjevných nesmyslů, kdy vydává ojedinělé náhodné události za běžný pracovní postup (např. přítomnost dvou informátorů na jedné schůzce) a důkaz existence jednoho z údajných propracovaných kontrolních nástrojů. Ve skutečnosti se takové případy sice opravdu přihodily (to popírat nehodlám), jejich četnost se však pohybuje pod zlomky promile, což je jako jeden z kontrolních nástrojů zcela diskvalifikuje. Navíc, aby „příslušný referent“ mohl zprávy těchto informátorů vůbec porovnat, musel by být jejich řídicím důstojníkem on sám – a to se stávalo v ještě menším počtu případů. Takto bych sice mohl pokračovat bod za bodem a větu za větou tohoto „manifestu“, považuji to však za ztrátu času. Důležitá na tomto textu je jiná věc, vyslovená v závěru: autor se tam nepopíratelně staví nad soudy, když mluví „o očistěných a opět odhalených udavačích“. Ti, na něž prstem ukáže, prostě nemají nárok na spravedlivý proces a jejich „případ“ bude vyřešen v rámci jakéhosi správního řízení. To považuji za velmi vážnou a znepokojivou věc. Jakže to říkal zvěčnělý, učený a životem zmoudřelý páter Zvěřina: „A když potkáš spasitele, tak ho kopni do...“.

Vzato v celku však spolehlivost a hodnověrnost údajů, obsažených v operativních svazcích, jejichž původci byli příslušníci SNB, zařazení u složky StB, byla – vnímáme-li je jako celistvou pramennou základnu, a pro selektivní přístup podle mého názoru neexistuje korektní opodstatnění, dle mého mínění nižší, než je hranice toho, co právníci označují jako rozumnou (odůvodněnou) míru pochyb-

vý) doklad o její existenci jsem našel v zápisu z jednání kolegia z října 1962. Tehdy byla jedním z projednávaných bodů i *Organizace práce se spolupracovníky ve Veřejné bezpečnosti*, tj. návrh Směrnice pro práci s tajnými spolupracovníky. Tehdy vznikla diskuse ohledně úvodní formulace: „Hlavní úsilí naší bezpečnosti je zaměřeno proti imperialistickým rozvědkám. To je prvořadý úkol celé bezpečnosti. Veřejná bezpečnost jako jedna ze složek jednotné bezpečnosti musí hrát v tomto boji významnou úlohu“. V této souvislosti se náměstek Josef Kudrna (1920–1989) otázal: že v úvodu Směrnice se „mluví o poslání VB při odhalování kontrarevolučních žvlů a spolupráci se státní bezpečností. O jakou spolupráci konkrétně jde?“ Odpověděl mu velitel VB Janulík: „Spolupráce se státní bezpečností: jde o starý zažitý systém. Jestliže náš orgán narazí na poznatky státně bezpečnostního charakteru, musí je předat státní bezpečnosti. Je však třeba tuto spolupráci dále oboustranně prohlubovat, aby se tato praxe stala denní povinností orgánů“. Srov. AMV, f. sekretariátu ministra vnitra (A2/2, i. j. 1235), záznam z jednání kolegia dne 28. 10. 1962.

ností. Ovšem není náhoda, že soudy přihlížejí k zásadě *in dubio pro reo* v míře rozsáhlejší, než osobně považují za odpovídající v rámci líčení vedeného podle zásad občanského soudního řádu. Právě „svazkologové“ a jim na ruku jdoucí média totiž vyvolali atmosféru, že se vlastně jedná o trestní řízení. Soud podle jejich interpretace nerozhoduje o tom, zda navrhovatel byl či nebyl evidován neoprávněně (tedy o jeho návrhu), nýbrž o tom, zda je či není vinen (právní definice skutkové podstaty potřebného trestného činu ovšem chybí). Za tohoto stavu pak soudy aplikují zásadu „pochybnosti ve prospěch“ v míře, která je plně na místě při rozhodování v trestní věci, nejsem si však jist, zda má tutéž váhu v občanském soudním sporu. Jsem ale pouze právní laik, disponující jistou zběhlostí ve vyřizování správních agend (což není totéž, co znalost správního práva), a o ostatních právnických disciplínách toho vím ještě méně. Takže zde sděluji pouze svoje dojmy – či spíše obavy – a raději se vracím k tématu.

Jsou sice případy i tak – přinejmenším z pohledu historika – jednoznačné, alespoň podle mého názoru: čteme-li v úředním záznamu (agenturní zprávě) z 13. ledna 1961 např. následující formulace: „Pramen navštívil Jaroslava Seiferta ve čtvrtek dne 22. prosince. Zastihl jej v poměrně dobrém zdravotním stavu. Zůstává sice nezdravá otylost, zejména ve tváři, ale pohyb se znatelně zlepšil (...)“. Konstatuje-li dále informátor, že Seifert si postěžoval, že zpoždění vydání jeho básnické sbírky Maminka se neblaze projevilo na jeho rodinném rozpočtu, „který, jak se zdá, netrpí zrovna nějakým nadbytkem“, budou se mnou kolegové nejspíše souhlasit, že zápis v registračním protokole, který k „pramenu“ s krycím jménem Pero, registrační číslo 11205, přiřazuje jméno Zdeňka Kalisty, je ze všeho nejspíše bohužel hořce pravdivý. Diskutovat zřejmě lze pouze o tom (má-li to ovšem smysl), zda řídicí důstojník agenta Pero Olšenič (v zájmu zachování čistoty a přehlednosti jevového pole jsem úmyslně nepátral ani po jeho křestním jménu, tehdejší hodnosti či služebním zařazení) při zápisu citované agenturní zprávy ji psal podle Kalistova diktátu či vycházel z Kalistou psaných podkladů – spíše však to druhé: 22. prosinec 1960 skutečně připadl na čtvrtek. Vyloučena ovšem není ani kombinace obou možností. Zdůrazňuji však současně, že málokterá agenturní zpráva obsahuje údaje (byť v tomto příkladě jde o charakteristické slovní obraty, dikci a lexikum, vše s nepřehlédnutelným „barokním šmrncem“), které umožňují tak snadnou identifikaci jejího skutečného autora a bohužel dokládají, že Kalistova role při vzniku této písemnosti rozhodně nebyla pasivní, pokud nebyl přímo jejím diktátorem. Ve skutečnosti je tento uvedený příklad také jediným, který vůbec znám, a kdy jsem ochoten riskovat svou profesní pověst – bez ohledu na to, že svazek agenta Pero byl skartován v březnu 1985, a také na to, že již nežije ani jeden z přímých účastníků tohoto setkání. A je mi lhostejné, zda někoho přesvědčím či nikoliv.

Připomínám ovšem, že k tomuto závěru jsem dospěl nikoliv proto, že bych spolehl na účinnost „mnohonásobného kontrolního systému“, nýbrž na základě všestranného diplomatického rozboru této písemnosti – v čemž ovšem spočívá jádro problému.

Nachrichtenarchive (operativen Archive) der ehemaligen tschechoslowakischen Staatssicherheit

Der Autor, der ehemalige langjährige Direktor des Archivs des Innenministeriums, versuchte die Entstehung und Existenz der Nachrichtenarchive (operativen Archive) der ehemaligen tschechoslowakischen Staatssicherheit zu erörtern. Er äußert sich auch zur historischen Bedeutung derselben. Er verfolgt ihre Entstehung in der Zeit unmittelbar nach dem Jahre 1945 im Zusammenhang mit der damaligen politischen Situation in der Tschechoslowakei. Bei der Darstellung ihrer Entwicklung stellt er fest, dass schon die Art, wie sie in Abhängigkeit von den in verschiedenen Zeiten sich ändernden Zielen der Führung der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei, deren Instrument die Staatssicherheit war, benutzt wurden, an und für sich in bestimmtem Sinne eine historische Quelle vorstellt.

Nach seiner Meinung, mit Hinsicht auf die Tatsache, dass diese „Archive“ in der damaligen Tschechoslowakei (ähnlich wie in Ungarn und zum Unterschied von der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik und vielleicht auch Polen) für die dauerhafte Aufbewahrung des nach fachlicher Bewertung als archivwürdig anerkannten Schriftgutes nicht bestimmt waren, ist es angesichts der Archivtheorie und Praxis sehr problematisch, sie überhaupt als Archive zu bezeichnen. Er weist darauf hin, dass in der Tschechoslowakei schon seit Anfang der fünfziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts ihr Umfang während der durchlaufenden Skartierungen und auch durch „Aussonderung“ (und nachfolgende Vernichtung) des Schriftgutes in Abhängigkeit von der innerpolitischen Entwicklung vermindert wurde. Ausdrücklich erwähnt er z.B. das Schriftgut, das sich auf Personen bezieht, die den sog. Parteiprozessen zum Opfer fielen, und nachher auch das Schriftgut bezüglich der Mitglieder der KPTsch überhaupt, das in der ersten Hälfte der 60. Jahre des 20. Jahrhunderts vernichtet wurde. Mit Bedauern stellt er fest, dass auf dieses Thema bisher noch keine komparative Studie entstand, so dass man über die Gründe des unterschiedlichen Zugangs zu diesem Schriftgut in den mitteleuropäischen postkommunistischen Ländern nur spekulieren kann.

Zum Schluss zieht er auch die historische Bedeutung des Inhalts dieser „Archive“ in Zweifel. Nach seiner Ansicht wird ihr historischer Wert und besonders ihre Verlässlichkeit oft unbegründet überschätzt oder sogar direkt adoriert. Er glaubt, dass es sich, mit Rücksicht auf die Tatsache, dass diese Akten größtenteils auf Grund von Agenturberichten, also auf Grund von Zeugenschaften „aus zweiter Hand“ zusammengestellt wurden, sehr oft um authentische Quellen handelt, jedoch keinesfalls geht es um primäre Quellen. Der Forscher, der diese Tatsache aus den Augen verliert, kann eine Reihe grundsätzliche Fehler begehen.